

Demogeografski aspekt promjene obitelji i braka u Hrvatskoj

Majstorić, Ivan

Undergraduate thesis / Završni rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Science / Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:217:171737>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-03**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Faculty of Science - University of Zagreb](#)

Sveučilište u Zagrebu
Prirodoslovno-matematički fakultet
Geografski odsjek

Ivan Majstorić

Demogeografski aspekt promjene obitelji i braka u Hrvatskoj

Prvostupnički rad

Mentor: doc. dr. sc., Ivan Zupanc

Ocjena: _____

Potpis: _____

Zagreb, 2019.

Sveučilište u Zagrebu
Prirodoslovno-matematički fakultet
Geografski odsjek

Prvostupnički rad

Demogeografski aspekt promjene obitelji i braka u Hrvatskoj

Ivan Majstorić

Izvadak: Obitelj i brak doživljavaju brojne promjene. Pojedinci sve rjeđe i sve kasnije stupaju u brak te su sve češći razvodi braka. Također, postalo je uobičajeno živjeti u izvanbračnoj zajednici, pa se sve više djece rađa izvan braka. Sve to posljedica je sveukupnih društvenih procesa. Procesi sekularizacije, demokratizacije i individualizacije, kako ističu neki autori, trajno su promijenili odnos pojedinca prema braku, obitelji i imanju djece. Najdalje u tom pogledu su otišle razvijene liberalne zemlje Zapadne i Sjeverne Europe. Kada je u pitanju Hrvatska, obitelji i brak su još uvijek jako važne društvene institucije, pa se u Hrvatskoj u braku rađa većina djece. Međutim, rezultati istraživanja pokazuju da se sklapa sve manje brakova, da je sve manje obitelji, da su one sve manje, kao i da je sve više razvoda, i to na razini svih županija. Stoga su buduća ukupna kretanja stanovništva u Hrvatskoj izravno povezana sa promjenama obitelji i braka. Zbog svega toga neophodno je provoditi pronatalitetnu populacijsku politiku i obiteljsku politiku kako bi se dugoročno osigurala povoljna obiteljska klima, i time uvjeti za buduće pozitivne trendove u kretanju stanovništva.

42 stranica, 7 grafičkih priloga, 10 tablica, 51 bibliografskih referenci; izvornik na hrvatskom jeziku

Ključne riječi: *geografija, demogeografija, obitelj, brak, nupcijalitet, divorcijalitet, Hrvatska*

Voditelj: doc.dr.sc. Ivan Zupanc

Tema prihvaćena: 7.2.2019.

Datum obrane: 20.9.2019.

Rad je pohranjen u Središnjoj geografskoj knjižnici Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Marulićev trg 19, Zagreb, Hrvatska.

BASIC DOCUMENTATION CARD

University of Zagreb
Faculty of Science
Department of Geography

Undergraduate Thesis

Family and marriage changes in Croatia – population geography aspect

Ivan Majstorić

Abstract: Families and marriages are undergoing many changes. Individuals marry less and later, and divorce is becoming more common. Also, it has become common to live in cohabitation so more and more children are born out of marriage. All of this is a consequence of complex social processes. The processes of secularization, democratization and individualization, as some authors point out, have permanently changed the individual's opinion of marriage, family and childbearing. The furthest in this regard are developed liberal countries of Western and Northern Europe. When it comes to Croatia, family and marriage are still very important social communities. Fact that most children are born in marriage confirmed this. However, research has confirmed that in majority counties are less marriages, as well as families. To contrast, there is more divorces. Therefore, future population processes in Croatia are directly related to changes in family and marriage. For all previous reasons, it is necessary to implement a pronatalist and family policies in order to ensure a favorable family environment in the long term, and thus the conditions for future positive trends in population development.

42 pages, 7 figures, 10 tables, 51 references; original in Croatian

Keywords: *geography, population geography, family, marriage, nuptiality, divortiality, Croatia*

Supervisor: Ivan Zupanc, PhD, Assistant Professor.

UndergraduateThesis title accepted: 7th February 2019

Undergraduate Thesis defense: 20th September 2019

Thesis deposited in Central Geographic Library, Faculty of Science, University of Zagreb, Marulićev trg 19, Zagreb, Croatia

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. PRETHODNA ISTRAŽIVANJA	2
3. METODOLOŠKE NAPOMENE.....	4
3.1. Definicije	4
3.2. Prostorni i vremenski obuhvat.....	5
3.3. Izvori podataka	6
4. ČIMBENICI DEMOGRAFSKIH PROMJENA U HRVATSKOJ	6
5. UKUPNO (OPĆE) I PRIRODNO KRETANJE STANOVNIŠTVA HRVATSKE	8
5.1. Ukupno (opće) kretanje stanovništva Hrvatske	8
5.2. Prirodno kretanje stanovništva Hrvatske.....	11
6. PROMJENE FUNKCIJA OBITELJI I BRAKA	14
7. OSNOVNA OBILJEŽJA PROMJENA OBITELJI I BRAKA U HRVATSKOJ	15
7.1. Promjene obitelji	16
7.1.1. Promjene kućanstava.....	18
7.1.2. Promjene obiteljske strukture.....	19
7.3. Promjene braka.....	20
7.2.1. Promjene u dobi stupanja u brak	23
7.2.2. Kretanje nupcijaliteta i divorcijaliteta	24
7.2.3. Promjene zakonskog bračnog stanja	30
8. PRONATALITETNA POPULACIJSKA POLITIKA I OBITELJSKA POLITIKA U HRVATSKOJ.....	33
9. ZAKLJUČAK	36
LITERATURA.....	37
IZVORI	40

1. UVOD

Obitelj i brak kao važne društvene institucije, potaknute općim društvenim procesima, doživljavaju izrazite promjene (Nejašmić, 2005). Zbog toga proučavanje sklopljenih i rastavljenih brakova te strukture obitelji i kućanstava nije važno samo s gledišta pojedinih znanstvenih disciplina, već ima praktično značenje za oblikovanje socijalne, obrazovne, zdravstvene i druge politike (Nejašmić, 2005). Vrijedi i obratno, demografski problemi su u čvrstoj vezi s obiteljskom strukturom, ali i s pojedincima koji žive unutar ili izvan obitelji (Puljiz, 1995).

Cilj ovoga rada je, na temelju relevantne literature, potvrditi zakonitosti koje su se prvotno pojavile u razvijenim zemljama, a zatim postale trend i u slabije razvijenim zemljama - sve manje sklopljenih brakova, kasnije stupanje pojedinca u brak, učestalije i ranije rastave braka, manji broj djece po obitelji itd. (Roussel, 1989, prema Nejašmić, 2005). U okviru istraživanja, na razini Hrvatske, naglasak je stavljen na regionalne razlike promjena koje su predmet istraživanja. Svrha ovog rada je potvrditi potrebu za sveobuhvatnim, multidisciplinarnim planiranjem, kreiranjem i provođenjem razvojnih javnih politika, koje neizostavno utječu na stanovništvo koje živi u prostoru. Također, ovo istraživanje treba doprinijeti geografskoj i demogeografskoj građi, a posebice jer se bavi problematikom obitelji i braka čijim su se promjenama u Hrvatskoj uglavnom bavile druge znanosti.

2. PRETHODNA ISTRAŽIVANJA

Demogeografskih istraživanja promjena obitelji i braka do dosada je bilo vrlo malo (Mrđen, 1997, Nejašmić, 2005). Mrđen (1997) proučava problematiku rađanja izvan braka koja će se u ovom istraživanju spominjati sporedno u svom pojavnom obliku, uslijed kompleksnih promjena obitelji i braka. Nejašmić (2005) je u svojoj knjizi definirao temeljne pojmove i metodološke odrednice, objedinio pokazatelje te istaknuo osnovne trendove promjena obitelji i braka u Europi i Hrvatskoj. Inače, promjene vezane za obiteljske strukture, kretanje nupcijaliteta i divorcijaliteta i dob stupanja u brak po spolovima su uglavnom istraživali demografi, a obitelj i brak *per se* i općenito probleme vezane uz obitelj i brak su istraživali sociolozi, teolozi, pravnici, psiholozi, antropolozi i dr. S obzirom da su obitelj i brak društvene institucije i da su kao takve primarno predmet istraživanja unutar društvenih i humanističkih znanosti, nije neočekivano da geografija u Hrvatskoj dosada nije posvetila veću pažnju problematici vezanoj uz obitelji i brak.

U tom kontekstu valja istaknuti problematiku obitelji i braka koja je u fokusu akademske zajednice. Matulić (2002) razmatra dvije glavne stavke djelovanja bračnog i obiteljskog života: rađanje i odgoj djece, naglašava potrebu društvene zaštite obitelji i braka te stvaranja pozitivne klime oko njih. Osim toga, proučava obitelj u kontekstu suvremenih društvenih okolnosti. Puljiz (1995) razmatra trendove diferencijacije obiteljskih oblika te ističe iskustva iz drugih europskih zemalja. Puljiz i Zrinščak (2002) razlikuju modernu obiteljsku politiku u odnosu na klasični pristup obiteljskoj politici te analiziraju hrvatsku obiteljsku politiku. Korać Graovac (2015) ističe glavne trendove redefinicije obitelji i braka u kontekstu promjena obiteljskog zakonodavstva, kao i prijepore novih obiteljskopравnih propisa i tradicionalne vrijednosti braka i obitelji. Ipak, unatoč tim prijeporima, znanstvena istraživanja (Črpić, 2018) potvrđuju važno mjesto obitelji u percepciji pojedinca i njegovom mjestu u društvu u Hrvatskoj.

Geografiji su najbliža demografska istraživanja. Demografi su promjenama obitelji i braka u Hrvatskoj posvetili veliku pažnju budući da su iste promjene uzročno-posljedično povezane sa cjelokupnim demografskih promjena (Akrap, 1999, 2001; Akrap i Živić, 2001; Akrap i Čipin, 2006; Wertheimer- Baletić, 1992, 1999, 2016; Živić, 2001, 2002, 2011). Treba istaknuti neke od njih. Akrap (1999, 2001) u svojim istraživanjima navodi na jasan zaključak da su promjena obitelji i braka u međuovisnosti i uzročno-posljedično povezane sa svim drugim demografskim procesima. U njima se bavi tendencijama u sklapanju brakova, dobi stupanja u brak, redu rođenja živorođene djece, rađanjima u braku i izvan braka i razvodima

brakova. Živić (2002) je proučavao razvoj obiteljske strukture stanovništva Hrvatske 1971.-2001 uključujući i kretanje nupcijaliteta i divorcijaliteta te rađanje u braku i izvan braka. Akrap i Čipin (2006) proučavaju socijalni sterilitet, društvenu pojavu koja se, prema Werheimer-Baletić (1999), odnosi na nepostojanje individualnih ili društvenih uvjeta za stvarno sudjelovanje u reprodukciji stanovništva.

Također, treba ukazati i na znanstvena istraživanja trendova promjena obitelji i braka u drugim europskim zemljama. Kao i u Hrvatskoj, u inozemstvu su obitelj i brak prvenstveno u interesu zanimanja drugih znanosti. Ipak, u mnogim istraživanjima je neizostavna geografska komponenta budući da se u njima teži otkriti slične i/ili različite zakonitosti među zemljama. Općenito, suvremene odluke o ženidbi, odabiru životne zajednice i imanju djece u Europi odraz su nadvladavanja individualnih težnji nad tradicionalnim ograničenjima i obavezama (Coleman, 2013). Kako su se procesi odmicanja od tradicionalnih vrijednosti odvijali različitim intenzitetom u pojedinim dijelovima Europe, tako su se procesi u promjenama seksualnih navika, životnih aranžmana i obiteljskih oblika u zemljama Južne Europe, bilo katoličkih ili pravoslavnih, ali i Srednje i Istočne Europi, odvijali znatno sporiji nego u zemljama Zapadne Europe (Billari i Wilson 2001, prema Coleman, 2013). Među njima je i Hrvatska, koju autori različito regionaliziraju (Coleman, 2013, Olah, 2015). Od kraja prošlog stoljeća sve je izraženije smanjenje sklopljenih (i sve kasnije sklapanje) brakova u slabije razvijenijim zemljama Europe, a važni čimbenici tih procesa su ekonomska nesigurnost i nedostatak pristupačnih stambenih prostora (Olah, 2015). U Sloveniji, prema Šircelj (2000), prevladavaju dva oblika obitelji: „tradicionalni“ i „moderni“. „Tradicionalnom“ obliku obitelji karakteristično je da eventualnom zajedničkom životu i ženidbi prethodi rođenje prvog djeteta, koje se događa u sve kasnijoj dobi, dok je „moderni“ oblik obitelji karakterističan po tome da započinje izvanbračnom zajednicom, u kojoj dolazi do rođenja djeteta, a tek kasnije eventualno dolazi do ženidbe. Hablicsek (2000) navodi da su obrasci u sklapanju braka u Mađarskoj nakon pada „željezne zavjese“ sličniji onima u zapadnim zemljama, što je u skladu sa postupnim nestajanjem tzv. Hajnalove linije koja je na temelju obrazaca sklapanja braka dijelila Europu na dva dijela. Zapadno od linije koja je prolazila od St. Petersburga do Trsta brak nije bio univerzalna društvena zajednica, većina žena je bilo udano (oko 70 %) i kasnije se stupalo u brak, dok se istočno od linije brak tradicionalno smatrao univerzalnom vrijednošću, približno su sve žene stupale u brak i ranije se stupalo u brak (Hajnal, 1965, prema Hablicsek, 2000). Mamolo (2006) istražuje obrasce sklapanja braka i zasnivanja obitelji upravo u području granice nekadašnje Hajnalove linije - u Austriji, Mađarskoj, Sjevernoj Italiji i Sloveniji. Ogdoda u sklapanju braka i roditeljstva je prisutna u

sve četiri zemlje. Međutim, iako su navedene zemlje u neposrednom geografskom okruženju, svaka od njih ima jedinstvene obrasce formiranja braka i obitelji. Pri tome je najveće odstupanje u Sjevernoj Italiji u odnosu na ostale zemlje. Heterogenost je posljedica međusobnog djelovanja socio-ekonomske, kulturne i institucionalne ostavštine s jedne strane te individualnih sklonosti i ograničenja s druge strane. No, ono što je zajednička pojava u većini europskih zemalja je sklonost formiranja obitelji s dvoje djece (Sobotka i Beaujouan, 2014, Brzozowska i dr., 2017). Trendove u pojavi i kretanju broja razvoda u Europi i „zapadnog svijetu“ (Coleman, 2013, Olah, 2015) pojedini autori su promatrali u odnosu na promjene pravnih legislativa (Fahey, 2013).

3. METODOLOŠKE NAPOMENE

3.1. Definicije

Vrsta zajednice u kojoj osoba živi predstavlja stvarni način življenja osobe unutar kućanstva¹, bez obzira na njezino zakonsko bračno stanje. Treba razlikovati obitelj od braka. Obitelj je prirodna i temeljna društvena jedinica te je ovlaštena na zaštitu društva i države (Odluka o objavi Opće deklaracije o ljudskim pravima, 2009).² Prema Črpiću, kultura i civilizacija koju baštinimo, izgrađene su na instituciji obitelji (Črpić, 2018). Obitelji je u većini slučajeva osnova brak (u smislu rađanja u braku) (Korać Graovac, 2015). S druge strane, bračna zajednica jest zajednica dviju osoba različitog spola koje su međusobno zakonski vjenčane i žive u istom kućanstvu kao bračni par (DZS, 2011). Drugim riječima, kako ga definira Zakon, brak je zakonom uređena životna zajednica žene i muškarca. Nadalje, brak se može sklopiti u građanskom obliku pred matičarom i u vjerskom obliku s učincima građanskog braka pred službenikom vjerske zajednice koja s Republikom Hrvatskom o tome ima uređene pravne odnose (Obiteljski zakon, 2015).

Neoženjenim odnosno neudanom smatraju se sva djeca mlađa od 16 godina i sve osobe koje nikad nisu sklopile brak prema važećim propisima. Oženjenim odnosno

¹ Odnosi se na privatno kućanstvo za koje se uglavnom upotrebljava naziv kućanstvo, za razliku od institucionalnog kućanstva. Kućanstvom se smatra svaka obiteljska ili druga zajednica osoba koje zajedno stanuju i zajednički troše svoje prihode za podmirivanje osnovnih životnih potreba (stanovanje, prehrana i sl.). Kućanstvom se smatra i svaka osoba koja živi sama, tzv. samačko kućanstvo. Kućanstvom se smatra i osoba bez stalne adrese stanovanja (npr. beskućnici), a zatečena je u kritičnom trenutku u naselju popisa. Privatna kućanstva dijele se na: a) obiteljska kućanstva – kućanstva u kojima postoji barem jedna (uža) obitelj, a mogu imati i članove koji ne pripadaju nijednoj obitelji u kućanstvu, i b) neobiteljska kućanstva su kućanstva u kojima ne postoji nijedna (uža) obitelj. Ona se dijele na samačka i višečlana neobiteljska kućanstva (DZS, 2016).

² Prema Ustavu Republike Hrvatske, obitelj je pod osobitom zaštitom države.

udanom smatraju se osobe koje su sklopile brak pred nadležnim tijelom ovlaštenim za sklapanje braka u skladu s važećim propisima. Udovcem odnosno udovicom smatraju se osobe čija je bračna zajednica prestala smrću bračnog druga odnosno proglašenjem nestaloga bračnog druga umrlim. Razvedenim odnosno razvedenom smatraju se osobe čija je bračna zajednica raskinuta pravomoćnom sudskom presudom (DZS, 2011).³ Nupcijalitet označava pojam koji se odnosi na pojavu sklapanja brakova, dok divorcijalitet na pojavu razvoda brakova (HJP, 2019).

Klasična obitelj u kojoj je otac hranitelj, a majka domaćica i odgajateljica djece, sada u manjini. Danas pretežu drugi obiteljski oblici; obitelji sa oba zaposlena roditelja, obitelji s jednim roditeljem te parovi bez djece (Puljiz, 1995). Puljiz (1995) smatra da je diferencijacija obiteljskih oblika uzrokovana promjenom odnosa mladih prema obitelji, zapošljavanjem žena i kontrolom rađanja djece. S obzirom na to, jasna je pojava odmaka od tradicionalnog oblika obitelji i bračne zajednice te pojave izvanbračnih i drugih zajednica. Izvanbračna zajednica jest zajednica dviju osoba različitog spola koje nisu međusobno zakonski vjenčane te žive u istom kućanstvu kao izvanbračni par (DZS, 2011). Krajnjom liberalizacijom društva danas se javlja trend pojave istospolnih zajednica.

3.2. Prostorni i vremenski obuhvat

Demogeografska analiza je izvršena na dvije osnovne razine. Prva razina se odnosi na cjelokupni prostor Hrvatske, a druga razina na jedinice regionalne samouprave tj. županije. Županija kao temeljnu prostornu jedinicu analize odabrana je iz više razloga. Prvo, analiza na razini jedinica lokalne samouprave tj. upravnim gradovima i općinama, pogodnija je od analize na razini županija, ali je ograničena u smislu odnosa tipologije naselja i upravno-teritorijalne regionalizaciju Republike Hrvatske (Vresk, 2008; Zupanc, 2008). Drugo, s demogeografskog aspekta, analiza na razini naselja je najbolje rješenje, međutim, u kontekstu promjena obitelji i braka problem koji se javlja je nedostupnost podataka. Treće, zbog činjenice da se radi o istraživanju u okviru prvostupničkog rada, analiza na razini županija se pokazala najprikladnija. Stoga, ovo istraživanje predstavlja osnovu za buduća istraživanja na nižim prostornim jedinicama. Također, radi potrebe ukazivanja na trendove promjena obitelji i braka u širem prostornom obuhvatu, za pojedine pokazatelje su izvršene analize na dodatnoj razini višeg reda veličine - u odnosu na druge europske države, članice Europske unije.

³ Bez obzira na oblik u kojemu je sklopljen, brak prestaje smrću bračnog druga, proglašenjem nestalog bračnog druga umrlim, poništajem ili razvodom. Brak prestaje poništajem ili razvodom kad odluka suda o poništaju ili razvodu braka postane pravomoćna (stavke 1. i 2. Članka 47. Obiteljskog zakona, Narodne novine).

Vremenski obuhvat odnosi se na razdoblje od kraja Drugog svjetskog rata do danas tj. uglavnom obuhvaća popisne podatke od popisa 1953. do popisa 2011. Iznimno, u ovisnosti o dostupnosti podataka, pojedini podaci obuhvaćaju kraće i kasnije razdoblje od navedenog.

3.3. Izvori podataka

Analiza se temelji na podacima službene statistike. Pri tome, treba imati na umu brojne metodološke „posebnosti“ svakog pojedinog popisa stanovništva. Tako za popise 1971.-1991. treba poznavati „dvojnost“ očitovanu u činjenici da ukupno stanovništvo čini stanovništvo u zemlji i stanovništvo u inozemstvo. Također, premda se u definiranju ukupnog stanovništva u oba posljednja popisa primjenjuje koncept „uobičajenog mjesta stanovanja“, podaci nisu neposredno usporedivi. Razlika je u tome što se u popisu 2011. primjenjuje dodatni kriterij namjere odsutnosti/prisutnosti koji se nije primjenjivao u popisu 2001. Isto tako, popisom 2001. se u ukupni broj stanovnika uključivalo i osobe koje su odsutne godinu i dulje koje su se u mjesto stalnog stanovanja vraćale sezonski i mjesečno (te osobe popisom 2011. nisu uključene u ukupan broj stanovnika).

Metode korištene u istraživanju su deskriptivna statistika i kartografska metoda. Radi potrebe vizualizacije promatranih pojava i procesa i njihove prostorne distribucije korišteni su programi Microsoft Excel i ArcGis 10.3.1. Program Microsoft Excel je korišten za obradu statističkih podataka te izradu tabličnih i grafičkih priloga. Kartografski prilozi tj. tematske karte izrađene su u programu ArcGis 10.3.1.

4. ČIMBENICI DEMOGRAFSKIH PROMJENA U HRVATSKOJ

Za razumijevanje demografskih promjena obitelji i braka u Hrvatskoj potrebno je najprije razmotriti demografsko stanje i čimbenike koji su uvjetovali specifičan razvoj stanovništva Hrvatske. Recentni razvoj stanovništva treba se sagledati u kontekstu općih obilježja etape poslijedemografske tranzicije (postranzicijske etape) razvoja stanovništva koja je od 1980-ih nastupila u zapadnoeuropskim zemljama, a kasnije i u Hrvatskoj (Wertheimer-Baletić, 1999; Nejašmić, 2005). „Posttranzicijska etapa razvoja stanovništva jest etapa u kojoj su stope nataliteta i mortaliteta niske i uravnotežene na podjednako razini. Rezultat je vrlo

niski ili nulti prirodni prirast ili prirodno smanjenje stanovništva⁴ (Wertheimer-Baletić, 1999, 174).“ Posttranzicijska etapa razvoja stanovništva događa se u uvjetima postindustrijskog i postmodernog društva za koje su karakteristični novi uvjeti života i rada⁵. U tim uvjetima ističu se dvije skupine čimbenika koji restriktivno djeluju na natalitet. Prvu skupinu čine „stari“ ekonomsko-socijalni čimbenici karakteristični za etapu demografske tranzicije, koji sada slabe, dok drugu skupinu čine „novi“ specifični čimbenici koji jačaju i postaju dominantni u posttranzicijskoj etapi, to su ponajprije socio-psihološki i kulturološki čimbenici (Wertheimer-Baletić, [2016] 2017). Ovo početno razmatranje nužno je za razumijevanje općeg kretanja stanovništva u cjelini, ali i promjena koje obilježavaju obitelji i brak, kako u drugim europskim zemljama, tako i u Hrvatskoj⁶.

Općenito, promjene broja stanovnika i dobno-spolnog sastava nastaju pod utjecajem prirodnog i mehaničkog kretanja, ali i različitih destabilizacijskih činitelja (ratova, gospodarskih i političkih kriza) koji remete normalan razvoj stanovništva (Akrap, 2001). Drugim riječima, promjene broja stanovnika i njihovih struktura rezultat su prošlog društveno-gospodarskog razvoja i niza drugih čimbenika (Wertheimer - Baletić, 1999; Akrap, 2001). Normalan razvoj stanovništva podrazumijeva promjene broja stanovnika uvjetovane dugoročnim i postupnim promjenama nataliteta i mortaliteta, dok destabilizacijski činitelji uzrokuju nagli porast mortaliteta i ubrzano snižavanje nataliteta (Akrap, 2001). Među najvažnijim destabilizacijskim činiteljima razvoja stanovništva Hrvatske su: „(1) intenzivna ekonomska i politička emigracija u prekomorske i europske (od sredine XIX. stoljeća) i ekonomska emigracija u europske zemlje (od sredine 1960-ih); (2) izravni i neizravni ljudski (demografski) gubitci zbog dva svjetska rata i domovinskog rata; (3) epidemija kolere u posljednjim desetljećima XIX. stoljeća i pandemija španjolske gripe koncem Prvoga svjetskog rata; (4) agrarne kolonizacije (1918. – 1941. i 1945. – 1948.); (5) brza, nekontrolirana, pa i prisilna deagrarizacija i deruralizacija; (6) ubrzana industrijalizacija i urbanizacija, koja je – zbog neodgovarajuće regionalne gospodarske politike – rezultirala pretjeranim napučivanjem

⁴ Nizozemski demografi Lesthaeghe i Van de Kaa (1986, 1987) promjene u natalitetu tj. njegovo bitno smanjivanje do kojeg dolazi u razdoblju posttranzicijske etape razvoja stanovništva, nazivaju „druga demografska tranzicija“ (Wertheimer-Baletić, [2016] 2017). Ipak, Wertheimer-Baletić zaključuje da se radi o drugom nazivu za isto razdoblje u razvoju stanovništva.

⁵ „Sedam bitnih karakteristika obilježava stanovništvo razvijenih osobito zapadnoeuropskih zemalja: (1) nizak i opadajući natalitet/fertilitet, (2) nizak opći mortalitet s tendencijom blagog porasta, (3) rastući broj djece rođene izvan braka, (4) rastući broj „izvanbračnih oblika zajedničkog života (razni oblici kohabitacije), (5) porast broja razvedenih brakova, (6) porast troškova školovanja djece, a osobito uzdržavanje staračkog stanovništva, (7) ubrzano starenje stanovništva (Wertheimer-Baletić, 1999, 176)“.

⁶ Pri tome treba paziti, na što demografi upozoravaju, da Hrvatska ne prati europske demografske trendove (Wertheimer-Baletić, [2016] 2017; Ivanda, 2017). U drugim europskim zemljama demografski trendovi su znatno povoljniji.

(velikih) gradova; (7) poremećaji prostornog razmještaja stanovništva; (8) česte krize u gospodarskom razvoju; (9) izostanak stimulativne, kako pronatalitetne tako i redistributivne eksplicitne kvantitativne populacijske politike (Nejašmić, 1991; Akrap, 1998; Wertheimer-Baletić, 1999, prema Živić, 2002, 58)“.

Wertheimer-Baletić, stoga, proces razvoja stanovništva Hrvatske nakon demografske tranzicije naziva kvaziposttranzicijom, induciranom posttranzicijom koja je uvjetovana specifičnim čimbenicima (Wertheimer-Baletić, 1992, prema Nejašmić, 2005). Temelj toga je činjenica da je demografska tranzicija u Hrvatskoj trajala razmjerno kratko - oko 80 godina, zbog čega je Hrvatska u smislu demografskog razvoja, u odnosu na druge europske zemlje, znatno ispred svojega društveno-gospodarskog razvoja (Gelo, 1987; Friganović, 1992, prema Nejašmić, 2005; Akrap, 2001; Živić, 2001). Za posljedicu takvog specifičnog razvoja stanovništva, Hrvatska je danas među onim europskim zemljama koje imaju izrazito nepovoljne demografske trendove i tendencije (Živić, 2001). Štoviše, Hrvatska je po brojnim demografskim pokazateljima na začelju Europe, a posebno se ističu nizak fertilitet, demografsko starenje i iseljavanje značajnih razmjera (Ivanda, 2017).

5. UKUPNO (OPĆE) I PRIRODNO KRETANJE STANOVNIŠTVA HRVATSKE

5.1. Ukupno (opće) kretanje stanovništva Hrvatske

Prije analize promjena obitelji i braka, potrebno je istaknuti osnovne trendove u promjeni ukupnog, a posebno prirodnog kretanja stanovništva Hrvatske, i to nakon Drugog svjetskog rata do danas s obzirom da je za razumijevanje kompleksne problematike promjena obitelji i braka potrebno uzeti u obzir dulje razdoblje.

Ukupni broj stanovnika Hrvatske se od 1953. do 2011. povećao za 8,9% (Tab. 1). Na spori rast stanovništva Hrvatske utjecali su brojni ranije spomenuti destabilizacijski činitelji: društveni, politički, vojni i gospodarski (Živić, 2002, Nejašmić, 2008). U drugoj polovici 20. stoljeća prosječna godišnja stopa promjene ukupnog broja stanovnika uglavnom se smanjivala. Činjenica da je stanovništvo 1958. ušlo u kasnu podetapu demografske tranzicije (kada natalitet pada ispod 20%) i paralelno s tim pojava fenomena odlaska na „privremeni rad“ u inozemstvo 1960-ih godina, prouzročili su smanjenje ukupnog broja stanovnika Hrvatske u tom razdoblju⁷ (Nejašmić, 2008).

⁷ Upravo je fenomen „privremeni rad“ u inozemstvu utjecao na primjenu posebne metodologije popisivanja stanovništva od popisa 1971. do popisa 1991. kada je „ukupno stanovništvo“ činilo „stanovništva u zemlji“ i „stanovništva u inozemstvu“ odnosno ukupan broj stanovnika Hrvatske se dobivao zbrojem „stanovništva u

Tab. 1. Ukupno kretanje stanovništva Hrvatske od 1953. do 2011

Godina popisa	Broj stanovnika	Međupopisna promjena		Indeks	
		Ukupno	Prosječno godišnje	Lančani	1953=100
1953.	3.936.022	-	-	-	100,0
1961.	4.159.696	223.674	27.959	105,7	105,7
1971.	4.426.221	266.525	26.653	106,4	112,5
1981.	4.601.469	175.248	17.525	104,0	116,9
1991.	4.784.265	182.796	18.280	104,0	121,6
2001.*	4.437.460	-346.805	-34.681	92,4	112,4
2011.	4.284.889	-152.571	-15.257	96,9	108,9

* Vidi bilješku⁸

Izvor: Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2012, DZS

Nadalje, iako je 1991. apsolutno zabilježen ukupno najveći broj stanovnika Hrvatske u povijesti (zahvaljujući spomenutoj metodološkom dvojnosti), akumulacijom demografskih procesa iz ranijih razdoblja, iste godine je po prvi puta je na razini Hrvatske zabilježena prirodna depopulacija⁹ (Akrap, 2002; Nejašmić, 2008).

Uz postojeće destabilizacijske činitelje, u međupopisnom razdoblju 1991.-2001. očitovali su se izravni i neizravni demografski učinci Domovinskog rata, koji se u novom tisućljeću nadovezuju na učinke ekonomske krize, čiji su se demografski učinci tek djelomično očitovali u popisu 2011. Posljedice demografskih procesa koji su uslijedili u tekućem međupopisnom razdoblju, a kojima je poticaj bio ulazak Republike Hrvatske u Europsku uniju, očitovat će se u rezultatima idućem popisa 2021. Zapravo, većina toga je već

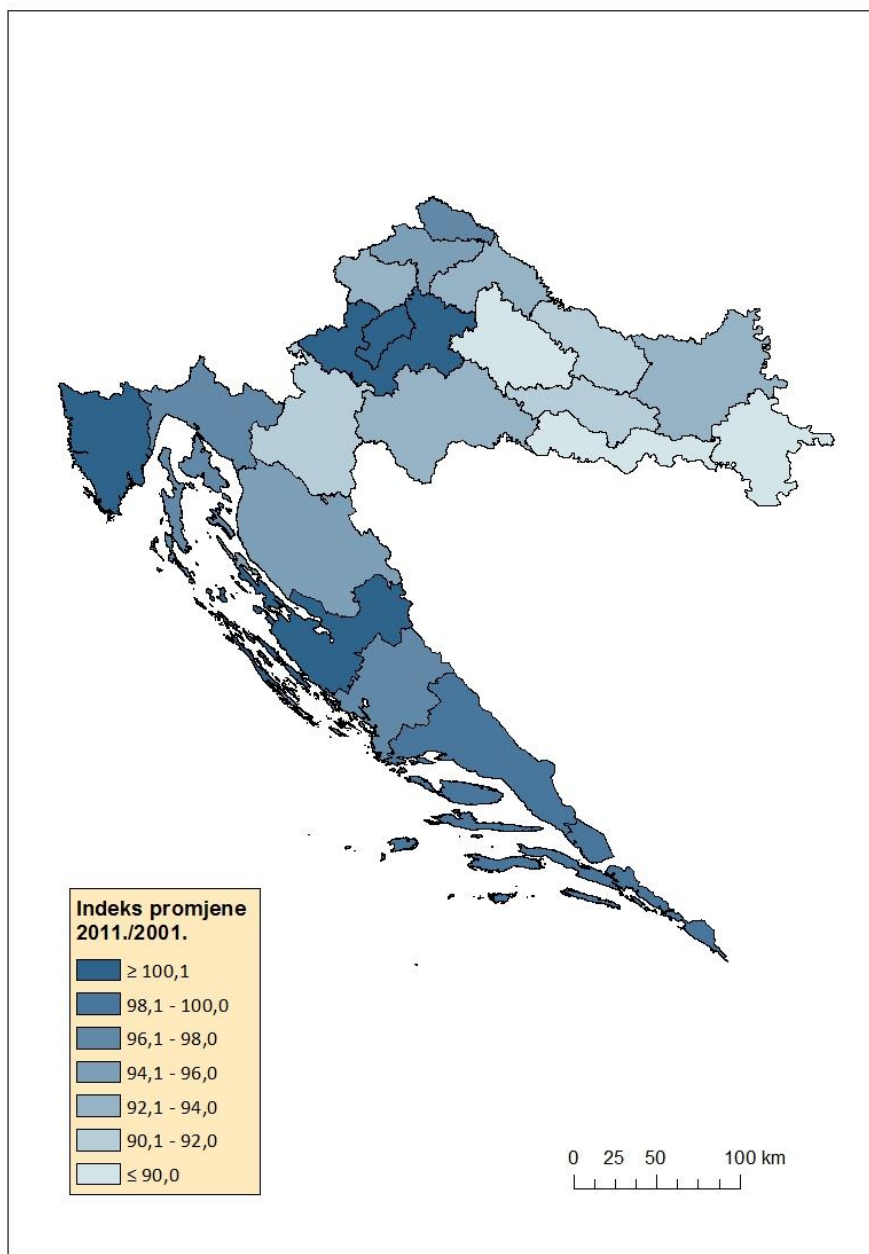
zemlji“ i „stanovništva u inozemstvu“. Iz toga proizlazi zaključak da podaci o ukupnom broju stanovništva iz tih popisa nisu potpuno usporedivi sa podacima iz ranijih i kasnijih popisa. Štoviše, čak i usporedivost podataka iz zadnja dva popisa (2001. i 2011.) nije izravno moguća. U definiranju ukupnog stanovništva u oba posljednja popisa primjenjuje koncept „uobičajenog mjesta stanovanja“. Razlika je u tome što se u popisu 2011. primjenjuje dodatni kriterij namjere odsutnosti/prisutnosti koji se nije primjenjivao u popisu 2001. Također, popisom 2001. se u ukupni broj stanovnika uključivalo i osobe koje su odsutne godinu i dulje koje su se u mjesto stalnog stanovanja vraćale sezonski i mjesečno (te osobe popisom 2011. nisu uključene u ukupan broj stanovnika). Imajući u vidu okolnosti razlikovanja primjenjivane metodologije od popisa do popisa zbog kojih podaci nisu izravno usporedivi, radi potrebe uvida u trend ukupnog kretanja broja stanovnika, isti podaci su korišteni u ovom istraživanju (DZS, 2011).

⁸ Iako se u popisu 2001. trebala primijeniti nova definicija ukupnog broja stanovnika utemeljenog na koncepciji prisutnog (de facto) stanovništva, neke sastavnice koncepcije de iure su ipak ostale (v. Nejašmić, 2005).

⁹ „Iako je na razini države prirodna depopulacija nastupila 1991., taj je proces u nekim županijama počeo već odavno, primjerice u Koprivničko-križevačkoj i Bjelovarsko-bilogorskoj još od 1968. godine (Akrap, 2001, 85)“ (v. Akrap, 1999).

poznata. Ukupna stopa fertiliteta se smanjuje, kao i broj rođenih, sve više je odseljenih (naročito mladih obitelji), što znači da se sve više povećava udio starog stanovništva. Pitanje je samo preciznog ukupnog broja stanovnika, a posebice na razini nižih prostornih jedinica, pri tome uzimajući u obzir primijenjenu metodologiju popisivanja stanovništva.

Na razini županija, jedine četiri županije koje su imale relativno povećanje ukupnog broja stanovnika između popisa 2001. i 2011. su Zadarska s povećanjem za 4,9%, Zagrebačka za 2,6%, Grad Zagreb za 1,4% i Istarska za 0,8%. Za razliku od njih, najizraženije relativno

Sl. 1. Ukupno kretanje stanovništva po županijama 2001.-2011.

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011., DZS

smanjenje ukupnog broja stanovnika zabilježeno je u Vukovarsko-srijemskoj za 12,3%, Brodsko-posavskoj za 10,3% i Virovitičko-podravskoj za 10 % (Sl. 1). U ranijem međupopisnom razdoblju između 1991. i 2001., na razini županija, relativna promjena je bila znatno nepovoljnija (Živić, 2003). Međutim, tada su u većoj mjeri djelovali destabilizacijski utjecaji Domovinskog rata. U svakom slučaju, trenutna je demografska situacija na razini zemlje, a posebno na razini nižih prostornih jedinica, nepovoljnija od one koju se predviđalo¹⁰ (Nejašmić i Mišetić, 2004).

5.2. Prirodno kretanje stanovništva Hrvatske

Hrvatska ulazi u skupinu europskih zemalja s visokim udjelom broja djece koji se rađaju u braku¹¹ (Akrap, 2001). Imajući tu činjenicu na umu, sasvim je jasno da je u Hrvatskoj broj živorođenih u uzročno-posljedičnoj vezi sa procesom sklapanja braka. Drugim riječima, da s jedne strane o broju sklopljenih brakova, što potvrđuje i ranije prikazani podaci, znatno ovisi broj živorođene djece, a s druge strane broj živorođenih određenog naraštaja utječe na broj sklopljenih brakova kada taj isti naraštaj stupa u tzv. udajno-ženidbenu dob (20-29 godina). Zbog toga je u kontekstu promjena obitelji i braka nužno istaknuti trendove u prirodno kretanju stanovništva Hrvatske.

U razdoblju nakon poslijeratnog „kompenzacijskog“ povećanja nataliteta (koje je trajalo do 1954.), zamjetna je stalna tendencija sve manjeg broja živorođenih, sve nižih stopa nataliteta, a od 1991. i sve dublja prirodna depopulacija stanovništva Hrvatske (Tab. 2). Usporedbom podataka prirodnog kretanja stanovništva u razdoblju 1950.-2015. vidljivo je da je jedino tijekom 70-ih došlo do privremene stabilizacije nataliteta budući da su tada u fertilnu dob ušli brojčano veći naraštaji rođeni u poslijeratnom kompenzacijskom razdoblju. Premda se očekivalo, u razdoblju nakon Domovinskog rata nije došlo do sličnog opravka nataliteta kakav se dogodio nakon Drugog svjetskog rata. Razlog tomu je jednostavan: od osamdesetih godina prošlog stoljeća u fertilnu dob stupaju sve malobrojniji naraštaji (Akrap, 2001).

¹⁰ Nejašmić i Mišetić (2004) su za 2018. godinu procijenili ukupan broj stanovnika Hrvatske na 4 110 280 u „kritičnom trenutku“ popisa stanovništva u ponoći između 31. ožujka i 1. travnja. Državni zavod za statistiku je procijenio da je sredinom 2018. ukupan broj stanovnika Hrvatske bio 4 087 800. Što znači da će, sukladno tomu, i broj stanovnika u popisu 2021. biti znatno manje nego što su Nejašmić i Mišetić procijenili - 4 018 670.

¹¹ Primjerice, u Hrvatskoj je 2015. u braku rođeno približno 82% živorođenih. Deset godina ranije, 2005. u braku je rođeno 89,5% živorođenih, a dvadeset godina ranije 1995. godine čak 92,5% živorođenih (DZS, 2016). Za usporedbu, u 2015. u braku je u Sloveniji rođeno 42,1% živorođene djece, u Mađarskoj 52,1%, u Austriji 57,9%, u Slovačkoj 60,8%, a u Njemačkoj 65% živorođene djece. Iste godine, među zemljama EU, najmanje udjele živorođenih u braku, uz Hrvatsku, su imali Grčka (8,8%), Cipar (16,6%), Poljska (24,6%) i Litva (27,7%) (Eurostat, 2019). Zbog toga, Akrap ističe (2001) da, usprkos svim promjenama, obitelj ima stožerno mjesto za hrvatsku demografsku budućnost.

Istovremeno, druga sastavnica prirodnog kretanja mortalitet neprestano raste, i kako je već rečeno od 1991. nadvisuje natalitet te se to ne mijenja do danas. To znači da je, od kraja

Tab. 2. Prirodno kretanje stanovništva Hrvatske od 1950. do 2015.

Godina	Živorodeni	Umrli	Prirodna promjena		Indeksi	
			Aps.	‰	1950=100	1950=100
1950.	95.560	47.292	48.268	12,5	100,0	100,0
1955.	88.657	42.035	46.622	12,1	92,8	88,9
1960.	76.156	41.361	34.795	8,9	79,7	87,5
1965.	71.186	39.936	31.250	7,3	74,5	84,4
1970.	61.103	44.147	16.956	3,9	63,9	93,3
1975.	67.016	45.640	21.376	4,8	70,1	96,5
1980.	68.220	50.100	18.120	4,0	71,4	105,9
1985.	62.665	52.673	9.992	2,3	65,6	111,4
1990.	55.409	52.192	3.217	0,7	58,0	110,4
1995.*	50.182	50.536	-354	0,1	52,5	106,9
2000.	43.746	50.246	-6.500	-1,5	45,8	106,2
2005.	42.492	51.790	-9.298	-2,1	44,5	109,5
2010.	43.361	52.096	-8.735	-2,0	45,4	110,2
2015.	37.503	54.205	-16.702	-4,0	39,2	114,6

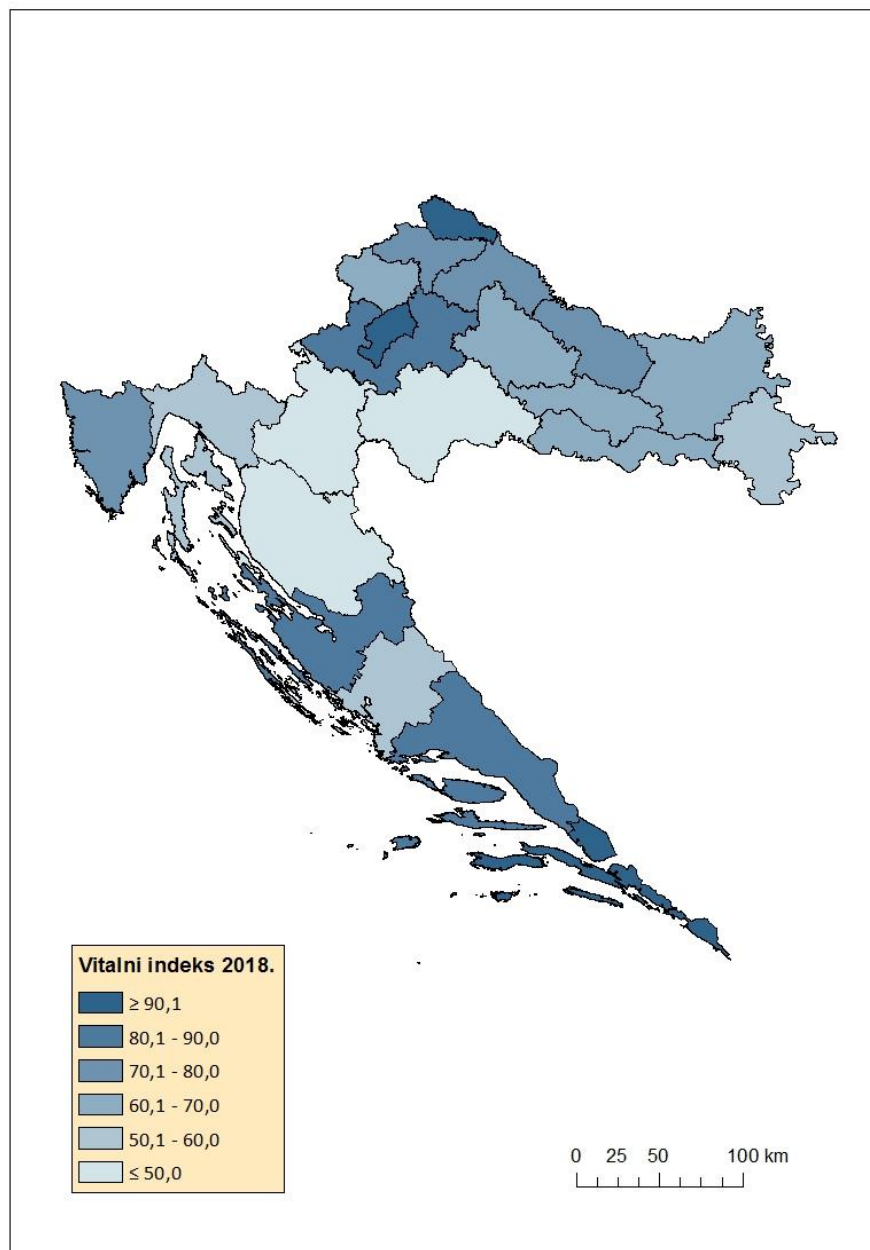
Izvor: Wertheimer-Baletić, 1985; Nejašmić, 2008; Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2016, DZS

prošlog stoljeća i u novom stoljeću s promjenama društvenih, ekonomskih i političkih okvira, stanovništvo Hrvatske duboko ušlo u proces (prirodne) depopulacije, a posebno u pojedinim regijama u kojima se ističe znatan udio starog stanovništva.¹²

Vitalni indeks (živorođeni na 100 umrlih) u 2018. po županijama Hrvatske upućuje na recentne depopulacijske trendove u Hrvatskoj (Sl. 2). Najpovoljnije je stanje u Međimurskoj županiji (vitalni indeks iznosi 97,6), Gradu Zagrebu (91,1) i Dubrovačko-neretvanskoj županiji (90,2). S druge strane, najnepovoljnije stanje je u Ličko-senjskoj (42,7), Sisačko-moslavačkoj (48,3) i Karlovačkoj (49,8) županiji. Dakle, demografsko pražnjenje zahvaća cjelokupni prostor Hrvatske. Nejašmić (2008) depopulaciju smatra temeljnim demogeografskim procesom. Objašnjenje toga leži u činjenici da je za opći razvoj društva kao i svakog njegovog segmenta neophodno poznavanje temeljnih obilježja stanovništva. Drugim riječima,

¹² Pojedine županije imaju iznimno visok indeks starosti (odnos starog i mladog stanovništva). Primjerice, Ličko-senjska 166,0, Primorsko-goranska 155,3, Karlovačka 149,0 i Šibensko-kninska 146,1 (DZS, 2013).

da zanemarivanje demografskih čimbenika u politici društveno-gospodarskog razvoja može imati mnoge nepovoljne posljedice, što znači da uloga ljudskog čimbenika u razvoju društva populaciji daje istaknuto mjesto u suvremenim populacijskim procesima (Nejašmić, 2008).

Sl. 2. Prirodno kretanje stanovništva Hrvatske po županijama 2018.

Izvor: Prirodno kretanje stanovništva Republike Hrvatske u 2018., DZS

Nakon uvida u osnovne tendencije ukupnog i zasebno prirodnog kretanja stanovništva Hrvatske, lakše je razumjeti problematiku kojom se ovaj rad bavi - promjenama obitelji i

braka. Daljnje smanjenje fertiliteta/nataliteta i starenje stanovništva akumuliraju kontinuirano smanjenje udjela mladog u ukupnom stanovništvu što ima presudni utjecaj na promjene obitelji i braka odnosno vjerojatnost sklapanja brakova i odluke o imanju djece.

6. PROMJENE FUNKCIJA OBITELJI I BRAKA

Razmatranju promjena o suvremenim obilježjima i funkciji obitelji i braka treba pristupiti u kontekstu ranije spomenute teorije „druge demografske tranzicije“ koja predstavlja etapu u razvoju stanovništva obilježenu snižavanjem stopa nataliteta i njihovog izjednačavanja sa stopama mortaliteta (Wertheimer-Baletić, [2016] 2017). Kompleksne promjene socio-ekonomskih, kulturnih, tehnoloških, zdravstvenih i drugih uvjeta u Europi nakon Drugog svjetskog rata omogućile su „drugu demografsku tranziciju“, a ujedno i „evoluciju“ obitelji tradicionalno utemeljenoj na drugoj bitnoj društvenoj instituciji - braku. Zahvaljujući sveobuhvatnim i kompleksnim društvenim promjenama, danas je zastupljena diferencijacija odnosno liberalizacija životnih zajednica¹³ koje svjedoče procesu koji Puljiz naziva „dezinstucionalizacija obitelji“ (Puljiz, 1995).

S obzirom da je pojam „druga demografska tranzicija“ nastao u odnosu prema „prvoj demografskoj tranziciji“¹⁴, postoji niz karakteristika koje razlikuju jednu tranziciju od druge, što je i omogućilo njihovo razlikovanje. Osobito značenje za promjene koje nakon 1960-ih nastaju u režimu reprodukcije stanovništva zapadnoeuropskih zemalja imaju procesi sekularizacije, demokratizacije i individualizacije¹⁵, ali i jačanja tržišnog gospodarstva i

¹³ Premda je Općom deklaracijom o pravima čovjeka iz 1948. obitelj proglašena prirodnom i temeljnom institucijom društva, Puljiz smatra da je danas više nego ikada prisutan proces „dezinstucionalizacija obitelji“ (NN, 2009, Puljiz, 1995).

¹⁴ Preciznije, naziv „druga demografska tranzicija“ je određen u odnosu na demografsku tranziciju koja se odvijala tijekom kraja 18., 19. i u prvoj polovici 20. st. U kontekstu određivanja samog naziva „druge demografske tranzicije“ treba istaknuti da se taj naziv koristi uvjetno, s obzirom da ne odgovara stvarnom redosljedu pojedinih demografskih tranzicija (jer su se i ranije događale demografske tranzicije, npr. neolitska) (Wertheimer-Baletić, [2016] 2017). U suštini, „druga“ se u odnosu na „prva“ razlikuje po specifičnim čimbenicima koji su i omogućili terminološko razlikovanje.

¹⁵ Wertheimer Baletić ([2016] 2017) prema Aries (1962, 1980) ističe teorijski okvir koji objašnjava smanjenje nataliteta i prema kojem treba razlikovati altruističke od individualističkih motiva prilikom odlučivanja o imanju djece i broju djece u obitelji. Pri tome su altruistički motivi bili karakteristični u „prvoj demografskoj tranziciji“ kada je bila izražena jaka emocionalna sklonost roditelja prema djeci što se očitovalo financijskim ulaganjima u djecu s ciljem osiguravanja što boljeg obrazovanja, karijera i životnog blagostanja (tzv. *king-child* era). S druge strane, individualistički motivi su dominantni u „drugoj demografskoj tranziciji“, a odnose se na zadovoljstvo odraslih (bračnog para, životnih partnera). U tom smislu oni teže primarno vlastitom zadovoljstvu odnosno samoostvarenju i samopotvrđivanju, dok je zadovoljstvo djece u drugom planu (tzv. *king-pair* era) – to se odrazilo na odluku na imanje djece i broj djece tj. na smanjenje nataliteta. Aračić (1995) tako navodi da su

neoliberalne doktrine što zajedno rezultira uspostavljanju novih društvenih normi koje se očituju u mnogim aspektima života; odnosa ljudi prema vlastitoj reprodukciji, prema broju djece u obitelji, na odnos među roditeljima u obitelji, na nužnost podjele rada u pogledu brige o djeci, njihovu odgoju, obrazovanju, slabljenje uloge obitelji u društvu, povećanje novih izvanbračnih zajednica itd. (Wertheimer-Baletić, [2016] 2017). Takvi uvjeti utjecali su na odgađanje ulaska u brak i odluku o imanju djece dok se ne ispune drugi ciljevi poput stjecanja željene razine obrazovanja i stjecanja željene pozicije na tržištu rada (Čipin i Strmota, 2012). Kao posljedica, osim daljnjeg pada nataliteta i totalne stope fertiliteta, dolazi do pluraliteta životnih zajednica i promjena u strukturi kućanstva (Lesthaeghe, 2010, prema Wertheimer-Baletić, [2016] 2017).

Dok se „druga demografska tranzicija“ u zemljama zapadne Europe manifestirala kroz generacije rođene u 1950-ima i 1960-ima, u bivšim socijalističkim zemljama, među kojima je i Hrvatska, prvo obilježje „druge demografske tranzicije“ koje se pojavilo bilo je odgađanje rađanja prvoga djeteta, i to najprije za generacije rođene u 1960-ima (Čipin i Strmota, 2012). Polazeći od razumijevanja demografskih procesa u širim društvenim okvirima i u širem prostoru, moguće je dalje analizirati problematiku promjena obitelji i braka u Hrvatskoj.

7. OSNOVNA OBILJEŽJA PROMJENA OBITELJI I BRAKA U HRVATSKOJ

Promjene u obiteljima i kućanstvima te kretanje nupcijaliteta i divorcijaliteta u Hrvatskoj usko su vezani uz prirodno kretanje, promjene u sastavu stanovništva prema dobi, ubrzanu urbanizaciju, ruralni egzodus, tranziciju iz agrarnog društva u tercijarno društvo i druge relevantne procese (Nejašmić, 2005). Tradicionalne obitelji su bile brojne i usmjerene na agrarnu proizvodnju. Industrijalizacijom su potaknuti procesi deagrarizacije, deruralizacije i urbanizacije, time i značajne socio-kulturološke i psihološke promjene koje su u konačnici dovele do dezintegracije i dezorganizacije braka i obitelji s dalekosežnim društveno-gospodarskim i demografskim posljedicama (Aračić, 1995; Živić, 2002). Klasična obitelj u kojoj je otac hranitelj, a majka domaćica i odgajateljica djece, sada je u manjini. Danas pretežu drugi obiteljski oblici; obitelji sa oba zaposlena roditelja, obitelji s jednim roditeljem te parovi bez djece (Puljiz, 1995). Općenito, za demografske procese promjena obitelji i braka, demografi rabe specifičan pojam socijalitetni sterilitet (Wertheimer-Baletić, 1999;

promjene u posljednjih pedesetak godina išle u smjeru „sebe“, a ne prema „drugom“. Za posljedicu to ima da obitelj prestaje osiguravati trajnost, kulturni i etnički identitet kao i prenošenje religioznih vrijednosti na mlađe.

Akrap i Čipin, 2006). Zbog promjena stavova pojedinca prema braku i obitelji, same diferencijacije obiteljskih oblika, logičan slijed vodi k promjenama zakonodavnih okvira odnosno redefinicija pojmova obitelji i braka (Korać Graovac, 2015).

Dakle, najvažnije društvene institucije obitelj i brak, koje s jedne strane doprinose vitalnosti stanovništva (njegovoj bioreprodukciji), a s druge predstavljaju oslonac pojedincu u njegovom osobnom razvoju, doživljavaju značajne promjene. Zapravo, moglo bi se reći da su prisutne radikalne promjene u svim aspektima obiteljskog i bračnog života potaknute procesima modernizacije koji su se očitovali u transformaciji tradicionalnih poimanja obitelji i braka, afirmaciji novih oblika životnih zajednica, promjenama društvene uloge obitelji i braka te svekolikog raslojavanja obiteljskog života (Živić, 2011). Socio-ekonomske implikacije takvih trendova utječu na buduće kreiranje i provođenje javnih politika odnosno budući cjelokupni razvoj Hrvatske. Ipak, činjenica da se u braku u Hrvatskoj rađa većina djece, obitelj stavlja u središte s motrišta budućih demografskih kretanja. Stoga, obitelj ima stožerno mjesto za hrvatsku demografsku budućnost bez obzira na sve promjene koje su se dogodile u obitelji (Akrap, 2001). Zbog toga su promjene obitelji i braka u interesu akademske zajednice koja ukazivanjem na njihovu problematiku želi ponuditi potencijalna rješenja, a ujedno i smjernice budućeg razvoja javnih politika.

7.1. Promjene obitelji

Premda obitelj u Republici Hrvatskoj uživa najvišu, ustavnopravnu zaštitu, obitelj kao institucija sve više i sve brže gubi svoj tradicionalni središnji društveni i socio-ekonomski položaj (Živić, 2002; Korać Graovac, 2015). Tradicionalne obiteljske funkcije sada preuzimaju druge društvene institucije. Sve je više nepovjerenja u instituciju braka, pa život u obitelji, kao i imanje djece prestaju biti atraktivni (Živić, 2002, 2011). Ipak, iako neki smatraju da je sama opstojnost obitelji dovedena u pitanje budući da joj slabi društveni položaj (Živić, 2002), neka istraživanja potvrđuju da je povjerenje građana Republike Hrvatske u institucije braka i obitelji izrazito, a posebno u odnosu na druge institucije¹⁶ (Črpić, 2018). Nejašmić (2005) potvrđuje da je, prema mnogim autorima, prvenstveno u krizi brak kao zajednice muškarca i žene za razliku obitelji koja je za mnoge ljude središnja

¹⁶ Tako je autor u provedenoj anketi na pitanje o povjerenju u društvene institucije ponudio odgovore: uopće ne, malo, dosta i mnogo. Mnogo povjerenja u obitelj ima 57% ispitanika, dosta 33%, malo 7% i uopće ne 3%. Mnogo povjerenja u brak ima 46% ispitanika, dosta 35%, malo 12% i uopće ne 7%. U odnosu na druge institucije, najbliže obitelji i braku je povjerenje u prijatelje 37% i Crkvu 22%. Najmanje povjerenje je u sve razine vlasti i EU. Istraživanje je provedeno na reprezentativnom, višestapnom, stratificiranom, probabilističkom uzorku od 1000 punoljetnih građana, usmenom anketom (Črpić, 2018).

vrijednost. No, budući da je brak osnova obitelj (Korać Graovac, 2015), i da su modernizacijski i globalizacijski procesi proželi sve aspekte društva europskog kulturnog kruga (kojem Hrvatska pripada), onda svakako treba u širem smislu govoriti o krizi i braka i obitelji jer jedno izravno uvjetuje drugo.

Za bolje razumijevanje promjene funkcije obitelj u hrvatskom društvu, potrebno je istaknuti bitan čimbenik - proces odvajanje mjesta rada od mjesta stanovanja. U agrarnim uvjetima se radilo i živjelo zajedno i na jednom mjestu, obitelji su bile brojne, orijentirane na zemlju i agrarnu proizvodnju (Živić, 2002). „Obitelji su bile i umirovljenički domovi, a djeca su osiguravala sigurnu starost umjesto današnjih mirovinskih fondova (Akrap, 1999, 325)“. Ubrzani gospodarski razvoj koji se temeljio na industriji, rudarstvu, prometu, trgovini te drugim uslužnim djelatnostima omogućio je koncentraciju tržišta rada i ponudu radnih mjesta u gradovima. Istodobno je zbog tehnološkog napretka smanjena potreba za radnog snagom u poljoprivredi čime je oslobođen veliki dio radne snage. Posljedica takvih društveno-gospodarskih procesa bio je ruralni egzodus¹⁷ u smjeru (najvećih) gradova (Živić, 2002). Nagla transformacija agrarnog društva u industrijsko i tercijarno društvo karakteristično po gradskom načinu života oslabila je temeljno obilježje tradicionalne obitelji – stabilnost.

Tab. 3. Obitelji prema broju u %, popisi 1971.-2011.

Obitelji	Popisi				
	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.
Ukupno	1.203.240	1.307.423	1.367.106	1.252.025	1.215.865
%	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
bez djece	24,8	26,8	27,1	27,0	28,6
1	34,9	34,7	33,4	33,6	35,8
2	27,0	29,5	31,7	29,7	26,3
3 i više	13,3	9,0	7,8	9,7	9,3

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011., DZS

Promjene veličina obitelji u Hrvatskoj se najjasnije uočavaju u povećanju broja obitelji bez djece odnosno smanjenju broja obitelji s troje i više djece. U razdoblju između 1971. i

¹⁷ Mnoštvo agrarnog stanovništva zapošljavalo se i u inozemstvu, posebno u drugoj polovici 60-ih kao posljedica krize zapošljavanja u zemlji. Za razumijevanja opsega ruralnog egzodusa treba istaknuti činjenice da je deagrarizacija u Hrvatskoj trajalo znatno kraće nego u drugim zemljama, te da je između 1931. i 1991 seljačko stanovništvo u Hrvatskoj smanjeno sa 70% na manje od 9% (Zupančić, 2000).

2011. udio obitelji bez djece se povećao s 24,8% na 28,6%, dok se udio obitelji s troje i više djece smanjio s 13,3% na 9,3% (Tab. 3) Također, udio obitelji s jednim djetetom se povećao s 34,9% na 35,8%, dok se onih s dvoje djece smanjio s 27,0% na 26,3%. Navedeni pokazatelji prikazuju trend zastupljenosti sve više obitelji s manjim brojem djece ili bez djece. Posljedica je to već ranije istaknutih društvenih i demografskih procesa posttranzicijske etape u razvoju stanovništva.

7.1.1. Promjene kućanstava

Obitelji se vežu uz kućanstva, ali treba razlikovati jedno od drugog¹⁸. U analizi je promatrano duže razdoblje odnosno razdoblje od popisa 1953. do posljednjeg popisa 2011. kako bi se dobila jasnija predodžba promjena. Prosječan se broj članova u kućanstvu od popisa 1953. godine sa 3,8 smanjio na 2,8 prema popisu 2011. godine (Tab. 4).

Tab. 4. Privatna kućanstva prema broju članova, popisi 1953.-2011.

	Popisi						
	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.
Ukupno	1.031.910	1.167.586	1.289.325	1.423.862	1.544.250	1.477.377	1.519.038
%	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Samačka kućanstva	14,1	16	15,5	16	17,8	20,8	24,6
2 člana	16,7	17,7	18,6	21,1	22,5	23,6	25,6
3 člana	18,8	19,4	21,1	21,5	20,2	19	18,8
4 člana	18	19,1	20,8	22,6	23,5	20,6	17,3
5 članova	13,3	12,9	12,1	10,1	9,2	9,2	8
6 članova	8,5	7,5	6,5	5,2	4,4	4,3	3,4
7 i više članova	10,6	7,4	5,4	3,5	2,4	2,5	2,2
Prosjek	3,8	3,6	3,4	3,2	3,1	3	2,8

Izvor: Privatna kućanstva prema broju članova, popisi 1953.-2011., DZS

Promjene u veličini kućanstva u razdoblju između 1953. i 2011. također treba promatrati u kontekst teorije „druge demografske tranzicije“ jer se u tom razdoblju obrasci u

¹⁸ Odnosi se na privatna kućanstva. „Skup osoba koje zajedno stanuju i zajednički troše dio svojih prihoda nazivamo kućanstvom. To je složenija demografsko-statistička kategorija nego što je obitelj. Kućanstvo se može sastojati od jedne ili više uži obitelji, može uključivati članove koji ne pripadaju nijednoj užoj obitelji u kućanstvu. No ima i kućanstava u kojima nema nijedne uže obitelji (Nejašmić, 2005, 207).“

procesima stupanja u brak i zasnivanja obitelji drastično mijenjaju. Zbog toga su indikativni podaci promjene udjela samačkih kućanstava kojih je 1953. bilo 14,1%, a 2011. 24,6.% za razliku od kućanstava sa 5 i više članova kojih je 1953. bilo 32,4%, a 2011. svega 13,7%. Osim diferencijacije obiteljskih oblika, uzrok toga je prije svega opće kretanje stanovništva Hrvatske. Pri tome je bitno istaknuti da je do drastičnih promjena došlo šezdesetih godina 20. stoljeća kada je u svim razvijenim zemljama stopa fertiliteta pala ispod razine koja omogućuje reprodukciju stanovništva¹⁹ (Wertheimer - Baletić, 1992; Puljiz, 1995).

7.1.2. Promjene obiteljske strukture

Procesi u prirodnom kretanju stanovništva, uz niz ranije spomenutih destabilizacijskih čimbenika demografskog razvoja, glavne su odrednice promjena u obiteljskoj strukturi stanovništva Hrvatske. To znači da nepovoljni demoreprodukcijski procesi izravno djeluju na razvoj obiteljske strukture stanovništva Hrvatske (Živić, 2002).

Usljed brojnih društvenih promjena, obitelj mijenja, pa čak bi se moglo reći i gubi svoju društvenu ulogu i funkcije. Sve je veći broj razvedenih ljudi koji žive sami (naročito žena), sve veći broj jednoroditeljskih obitelji, zatim pojava tzv. rekonponiranih obitelji u kojima žive partneri s djecom iz ranijih brakova ili bez djece (Puljiz, 1995). Udio parova bez djece u Hrvatskoj je 1971. bio 24,8 %, a 2011. njih 28,6 % za razliku od parova s djecom kojih je 1971. bilo 63,8 %, a 2011. njih 54,3 %. Ostali se odnose na jednoroditeljske obitelji kojih je 1971. bilo 11,4 %, a 2011. njih 17,1 % (od toga najviše tip obitelji - majka s djecom)²⁰ (Tab. 5). Navedeno upućuje da očit trend povećanja parova bez djece u odnosu na parove s djecom zbog, između ostalog, uspostave novih društvenih normi (Wertheimer-Baletić, [2016] 2017) odnosno povećanja jednoroditeljskih obitelji zbog rastave braka ili smrti supružnika.

No, valja istaknuti i regionalne razlike i posebnosti u promjenama obiteljskih struktura stanovništva Hrvatske (Tab. 6.). Između popisa 2001. i 2011. u trećini županija se broj bračnih parova bez djece povećao, dok se u dvije trećine smanjio. Istodobno, broj bračnih parova s djecom se u svim županijama smanjio, najviše u Vukovarsko-srijemskoj za 18,3%, a najmanje u Zagrebačkoj županiji za 4,8%. Broj majki s djecom se povećao u svim županijama osim u Vukovarsko-srijemskoj, dok je broj očeva s djecom varirao od županije do županije, pri čemu je najveće povećanje u Zadarskoj, a najveće smanjenje u Međimurskoj županiji. Izvanbračni

¹⁹ Primjerice, u Hrvatskoj je stopa fertiliteta 1960. iznosila 2,18, a do 1990. se smanjila na 1,75 (Wertheimer - Baletić, 1992; Puljiz, 1995).

²⁰ Tomu treba dodati da se u popisu 2011. pojavljuju novi tipovi obitelji (izvanbračni par s djecom, izvanbračni par bez djece) što potvrđuje trend diferencijacije obiteljskih oblika.

parovi s djecom i bez djece najviše su zastupljeni u Istarskoj županiji s 5,8% i Gradu Zagrebu s 5,6%. Ovdje neće biti dublje analize za svaki pojedini pokazatelj u odnosu na prostornu jedinicu, ali općenito govoreći prikazani pokazatelji posljedica su isprepletenih učinaka različitih demografskih, socio-ekonomskih, socio-psiholoških, kulturnih, društvenih i drugih procesa u Hrvatskoj.

Tab. 5. Obiteljska struktura stanovništva Hrvatske prema popisima 1971.-2011.

	Popisi				
	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.
Ukupno	1.203.240	1.307.423	1.367.106	1.252.025	1.215.865
%	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Par bez djece	24,8	26,9	27,1	27	28,6
Par s djecom	63,8	62,4	60,5	58	54,3
Majka s djecom	9,3	9,1	10,2	12,5	14,4
Otac s djecom	2,1	1,6	2,2	2,5	2,7

Izvor: Obitelji prema tipu, popisi 1971.-2011., DZS

Usprkos promjenama koje obilježavaju obiteljsku strukturu, Hrvatska je među onim članicama EU, zajedno sa Grčkom, Ciprom, Maltom, Portugalom, Rumunjskom i dijelovima Njemačke, u kojima je bračna zajednica još uvijek uobičajena obiteljska struktura (Eurostat, 2019).

7.3. Promjene braka

Već je ranije istaknuto da je, prije svega, brak (kao zajednica muškarca i žene) u krizi (Nejašmić, 2005). S jedne strane tome doprinosi liberalizacija razvoda koja će se nastaviti, a s druge zbog toga jer braku sadržajno približavaju druge životne zajednice: izvanbračna zajednica i životno partnerstvo osoba istog spola (Korać Graovac, 2015). Uz ranije istaknute opće demografske trendove u Hrvatskoj i šire društvene prilike koje izravno i neizravno utječu na sklapanje braka, potrebno je detaljnije pojasniti trendove u dobno-spolnom sastavu stanovništva, a posebno ženskog stanovništva u ukupnom stanovništvu. Osim jasnog trenda starenja stanovništva odnosno smanjivanja udjela mladog stanovništva koji utječu na učestalost sklapanja braka, pažnju treba usmjeriti i na spolnu neuravnoteženost populacije

koja je u stabilnim uvjetima demografskog razvoja relativno normalna posljedica diferencijalnog nataliteta i mortaliteta muškog stanovništva.

Tab. 6. Promjene obiteljske strukture stanovništva Hrvatske 2011.-2001.*²¹

Županija	Bračni par bez djece	Bračni par s djecom	Otac s djecom	Majka s djecom	Izvanbračni par bez djece*	Izvanbračni par s djecom*
Zagrebačka	100,7	95,2	120,2	104,9	2,1	1,7
Krapinsko-zag.	87,4	88,7	106,7	108,2	1,6	1,4
Sisačko-mosl.	83,6	85,3	110,4	113,4	2,2	2,3
Karovačka	85,0	84,4	103,2	96,3	1,6	1,6
Varaždinska	90,5	87,9	110,3	103,6	1,9	2,2
Koprivničko-križevačka	84,9	84,6	111,6	97,0	2,3	2,6
Bjelovarsko-bilogorska	82,9	82,3	104,5	95,5	2,3	2,6
Primorsko-goranska	101,9	83,6	115,8	112,6	2,7	2,2
Ličko-senjska	83,7	88,3	110,6	105,2	1,7	1,6
Virovitičko-podravska	85,6	85,4	103,0	93,6	2,2	2,1
Požeško-slav.	86,6	86,1	103,9	100,2	1,4	1,3
Brodsko-pos.	92,6	83,4	102,9	92,2	1,1	1,1
Zadarska	112,6	94,0	129,0	122,7	2,0	1,6
Osječko-bar.	89,9	84,9	103,5	96,9	1,9	1,8
Šibensko-kninska	97,1	87,4	116,7	108,7	1,8	1,9
Vukovarsko-srijemska	85,6	81,7	98,4	97,3	1,0	1,3
Splitsko-dal.	106,8	90,5	117,2	103,5	1,2	0,9
Istarska	106,7	87,3	118,6	117,6	3,0	2,8
Dubrovačko-neretvanska	109,7	91,3	117,9	107,1	1,2	1,3
Međimurska	101,5	88,1	112,1	77,4	1,5	3,0
Grad Zagreb	96,2	89,4	112,9	107,4	3,5	2,1

Izvor: izračunao autor na temelju podataka o kućanstvima prema obiteljskom sastavu iz popisa 2001. i obiteljima po tipu iz popisa 2011., DZS

²¹ Statističke kategorije Izvanbračni par bez djece i Izvan bračni par s djecom pojavljuju se po prvi puta u popisu 2011., stoga su izdvojeni jer se radi o udjelima od svih tipova obitelji.

Međutim, u izvanrednim okolnostima (poput ratova), spolna neujednačenost može biti jače izražena, što nepovoljno utječe na kretanje nupcijaliteta (Živić, 2002). Tako je ratni mortalitet muškog stanovništva tijekom Domovinskog rata utjecao na porast koeficijenta feminiteta u Hrvatskoj; 1991. je iznosio 106,3, a 2001. se povećao na 107,8²² (Živić, 2002). Osim stradavanja muškog stanovništva u ratu, iz tog međupopisnog razdoblja treba istaknuti i selektivne migracije prema spolu (Živić, 2002; Nejašmić, 2008).

Iako je u ukupnoj populaciji znatno više žena od muškaraca, kada se promatraju kontingenti stanovništva, situacija je nešto drukčija – ženskog je stanovništva manje u mlađim dobnim skupinama²³. Promatrano prema kontingentima ženskog stanovništva, udio ženskog stanovništva u predferilnoj dobi života (0-14 godina) smanjen je između 2001. i 2011. sa 16% na 14,3%. Isto vrijedi i za ferilnu dob života (15-49 godina), u kojoj je udio ženskog stanovništva smanjen sa 46,9% na 43,9%. S druge strane, udio ženskog stanovništva u postferilnoj dobi života (50 godina i više) se povećao sa 36,6% na 41,8%. Potencijalna prirodna obnova određena je kontingentima ženskog stanovništva (Živić, 2002). Dakle, o stanju i odnosima kontingenata ženskog stanovništva ovisi kretanje ukupne populacije.

Nadalje, posebno valja istaknuti znatnu razliku u sastavu stanovništva prema spolu između gradskih i ostalih (neurbanih) naselja²⁴. Primjerice, koeficijent feminiteta je u gradskim naseljima 2001. godine iznosio 110,9, a u ostalim (neurbanim) naseljima 103,9 (Nejašmić, 2008). Naizgled se čini da je u ostalim (neurbanim) naseljima neuravnoteženost stanovništva prema spolu povoljnija, međutim, to je posljedica velikog manjka žena u ferilnim skupinama odnosno izrazitog viška žena u starijim dobnim skupinama (Nejašmić, 2008). Uzrok toga je migracija selo-grad. Neravnoteža je izrazita u dobnim skupinama 20-24 godina (gradska naselja 99,3, ostala naselja 91,9), 25-29 godina (103,1 odnosno 91,4), 40-44 godina (111,5 odnosno 87,1) i 45-49 godina (108,4 odnosno 85,3)²⁵. Podaci potonje dvije dobne skupine potvrđuju razmjere i obilježja ruralnog egzodusa budući da je to stanovništvo

²² Koeficijent feminiteta u zadnjem popisu 2011. je iznosio 107,4., odnosno smanjio se za 0,4 u odnosu na popis 2001. Apsolutno gledano, u Hrvatskoj je 2011. godine bilo za 152 219 više žena nego muškaraca.

²³ Zaključno sa dobnom skupinom 40 - 44 godina dominiraju muškarci, dok u svim ostalim (starijim) dobnim skupinama dominiraju žene. U kategoriji starog stanovništva (starijeg od 65 godina) omjer između muškaraca i žena iznosi čak 39 : 61. Ovi podaci svjedoče zakonitosti diferencijalnog nataliteta i mortaliteta muškog stanovništva, ali i selektivnosti migracija prema spolu, duljem životnom vijeku žena te ljudskim gubicima iz Drugog svjetskog rata (Nejašmić, 2008).

²⁴ Odnosi se na tipologiju naselja koju je Nejašmić koristio prema modelu M. Vreska (1982) s četiri varijable (veličina naselja, postotak poljoprivrednog stanovništva, postotak domaćinstava bez poljoprivrednih gospodarstva i postotak zaposlenih radnika pojedinog naselja koji rade u samom naselju) (Nejašmić, 2008).

²⁵ U popisu 2011. godine to su sljedeće dobne skupine: 30-34 godina, 35-39 godina, 50-54 godina i 55-59 godina.

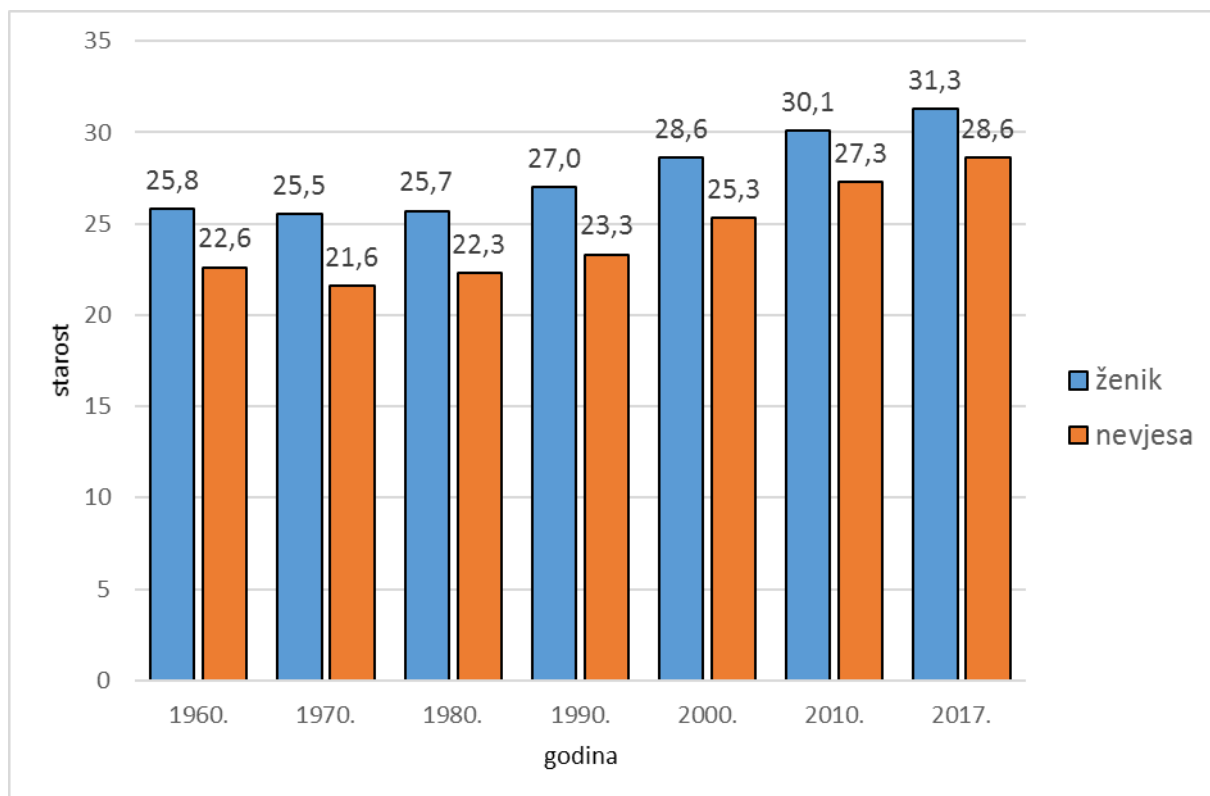
tijekom razdoblja jakih migracija selo-grad bilo u tzv. udajno-ženidbenoj dobi (20-29 godina). Zbog neuravnoteženosti stanovništva prema spolu u ostalim (neurbanim) naseljima u kojima je većinom već izrazito sužena biološka osnovica stanovništva, sve više se produbljuje proces depopulacije. U gradskim naseljima tom neravnotežom su najviše pogođene najvitalnije dobne skupine o kojima ovisi natalitet i nupcijalitet (Nejašmić, 2008). Tako je koeficijent feminiteta 1981. u Zagrebu, kao najznačajnijem odredištu migracija selo-grad, za dobnu skupinu 20-29 iznosio 115,5, a za dobnu skupinu 20-24 čak 123,6 (Nejašmić, 2008). Obrazovano žensko stanovništvo više je napuštalo selo, osobito od sedamdesetih godina, dok su muškarci ostajali na seoskim imanjima. Posljedica toga je da se u seoskim sredinama javio znatan broj starijih, neoženjenih mladića, a s druge strane neudanih djevojaka u gradovima (Akrap, 2001).

Ukupno smanjivanje nataliteta i nupcijaliteta izravna su posljedica smanjivanja predfertilnog i fertilnog kontingenta ženskog stanovništva (kao i smanjivanja ukupnog mladog stanovništva). Drugim riječima, ako je manje rođenih, manje će biti stanovništva koji ulaze u reprodukcijски vitalne dobne skupine odnosno onih koji mogu sklapati bračne zajednice i sudjelovati u demoreprodukciji (Živić, 2002). Kada se tomu doda činjenica o neuravnoteženosti stanovništva prema spolu u svim dobnim skupinama te u svim tipovima naselja, onda je takvim demografskim procesima predvidiv ishod – prirodna i ukupna depopulacija.

7.2.1. Promjene u dobi stupanja u brak

U agrarnim društvima, rano se stupalo u brak što je povezano sa potrebom za radnog snagom (potomstvom) u poljoprivredi (Akrap, 2001). Različiti društveni i gospodarski čimbenici utječu na pomicanje prosječne dobi pri sklapanju braka između muža i žene. Vrlo važan čimbenik u tom kontekstu je veći obuhvat stanovništva srednjoškolskim i visokoškolskim obrazovanjem. Osim toga, za hrvatske je uvjete problematično pitanje stalne nestašice stambenog fonda u mjestima zaposlenja tj. velikim gradovima (Akrap, 1999). Usprkos tomu, Hrvatska ima nešto povoljniju, nižu dob stupanja u braku u odnosu na gospodarski razvijenije zemlje (Akrap, 2001; Coleman, 2013). U drugoj polovici 20. stoljeća dogodile su se značajne promjene u prosječnoj dobi stupanja u brak (Akrap, 2001). Prosječna dob stupanja u brak ženika se od 1960. sa 25,8 do 2017. povećala na 31,3 godinu. Od 1990. godine se posebno povećava prosječna starost žene pri ulasku u brak. Prosječna dob stupanja u brak nevjeste je od 1960. do 1990. sa 22,6 porasla na 23,3 godine, da bi do 2017. dosegla

prosječnu vrijednost od čak 28,6 godina²⁶ (Sl.3). Ipak, još uvijek većina žena ulazi u brak prije 30. godine života. S druge strane, kod muškaraca je bračnost prije 20. godine života gotovo nestala, a sve češći je ulazak u brak poslije 30. godine života, pa i u kasnijim desetljećima života (Akrap, 2001). „Danas se, dakle, brakovi sklapaju u zrelijoj dobi ali to u promijenjenim društvenim i gospodarskim uvjetima, ne znači i njihovu veću stabilnost, naprotiv (Akrap, 2001)

Sl. 3. Prosječna starost nevjeste i ženika pri sklapanju prvog braka 1960-2017.

Izvor: Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2018, DZS

7.2.2. Kretanje nupcijaliteta i divorcijaliteta

Nakon ukazivanja na nesrazmjer u dobno-spolnom sastavu stanovništva i tendenciju sve kasnije stupanja stanovništva u brak, uz ranije tumačenje općih društvenih i drugih demografskih promjena, lakše je razumjeti promjene u kretanju sklopljenih brakova (nupcijalitet) i razvedenih brakova (divorcijalitet). Kako je već ranije istaknuta uzročno-

²⁶ Trend sve kasnijeg stupanja žena u brak bitno uvjetuje daljnji natalitet i fertilitet budući da je fiziološka sposobnost za rađanje najviša između 22. i 27. godine života. Nakon tog razdoblja slabi. Tako je, prema Lorimerovim istraživanjima, u 30. godini njih 87,2 % sposobno za rađanje (Wertheimer-Baletić, 1999, prema Akrap, 2001)

posljedična povezanost i neodvojivost sklapanja brakova i nataliteta, u nastavku će biti istaknuti neki drugi čimbenici koji utječu na broj sklopljenih brakova.

Promjena ekonomske strukture stanovništva, migracije selo-grad i odlazak u inozemstvo (Akrap, 2001) čimbenici su, koji uz natalitet, uvjetuju nupcijalitet. Sve tri prethodno navedena čimbenika bili su najintenzivniji u vremenu kada su u radnu i reproduktivnu dob ulazili brojni naraštaji rođeni u poslijeratnom kompenzacijskom razdoblju. Mlado stanovništvo koje se selilo u gradove, nalazilo je posao, ali ne i vlastiti stambeni prostor, pa su za to trebale proći i godine (Akrap, 2001). Dakle, socijalna nesigurnost mladih uzrokovana stambenim problemom odgadala je ulazak u brak odnosno rađanje i utjecala na manji broj djece (Akrap, 2001). Tada, sedamdesetih godina prošlog stoljeća zabilježen je i prosječno najveći broj sklopljenih brakova. Od tog razdoblja, pa do danas, broj sklopljenih brakova se znatno smanjio. U razdoblju između 1971. i 2015. broj sklopljenih brakova se skoro prepolovio, za razliku od broja razvedenih brakova koji varirao, dosegnuo najniže razine tijekom Domovinskog rata (kao i sklopljeni brakovi), da bi u recentnom razdoblju njihov broj ponovno rastao (Tab. 7.).

Tab. 7. Kretanje broja sklopljenih i razvedenih brakova stanovništva Hrvatske 1971.-2015. prosječno godišnje

Godina	Brakovi		Indeks promjene		Koeficijent divorcijaliteta
	Sklopljeni	Razvedeni	Sklopljeni	Razvedeni	
1971.-1975.	36.954	5.807	100,0	100,0	157,1
1976.-1980.	34.705	5.589	93,9	96,2	161,0
1981.-1985.	32.649	5.398	88,4	93,0	165,3
1986.-1990.	29.694	5.601	80,4	96,5	188,6
1991.-1995.	23.025	4.417	62,3	76,1	191,8
1996.-2000.	23.830	3.923	64,5	67,6	164,6
2001.-2005.	22.411	4.794	60,6	82,6	213,9
2006.-2010.	22.456	4.919	60,8	84,7	219,0
2011.-2015.	19.808	5.979	53,6	103,0	301,8

Izvor: Statistički ljetopisi Republike Hrvatske 2006. i 2016., DZS

Treba istaknuti da je prije 40-50 godina apsolutni broj razvedenih brakova bio sličan današnjem, stoga je za potpuniju sliku procesa promjena brakova poželjno izračunati

koeficijente divorcijaliteta (broj razvedenih brakova na tisuću sklopljenih brakova). Koristeći se prosječnim vrijednostima po petogodišnjim razdobljima koeficijent divorcijaliteta je u razdoblju između 1971. i 1975. prosječno iznosio 157,1, a između 2011. i 2015. približno dvostruko više 301,8. Drugim riječima, u recentnom razdoblju se otprilike razvodi svaki treći sklopljeni brak. Na smanjenje sklopljenih brakova utjecali su, osim tendencije smanjenja nataliteta, brojni destabilizacijski činitelji i opće društvene promjene u vidu procesa modernizacije (Nejašmić, 1991; Akrap, 1998; Wertheimer-Baletić, 1999, Živić, 2002, 2011).

Tab. 8. Kretanje broja sklopljenih i razvedenih brakova stanovništva Hrvatske 2011.-2015. prosječno godišnje po županijama

Županija	2011.-2015.		Koeficijent divorcijaliteta
	sklopljeni	razvedeni	
Grad Zagreb	3.683	1.455	395,1
Primorsko-goranska	1278	504	394,4
Istarska	869	309	355,6
Osječko-baranjska	1.480	522	352,7
Bjelovarsko-bilogorska	520	168	323,1
Koprivničko-križevačka	491	158	321,8
Republika Hrvatska	19.808	5.979	301,8
Međimurska	496	146	294,4
Varaždinska	727	211	290,2
Sisačko-moslavačka	735	208	283
Virovitičko-podravska	410	116	282,9
Karlovačka	545	153	280,7
Vukovarsko-srijemska	918	252	274,5
Zagrebačka	1519	402	264,6
Zadarska	814	213	261,7
Brodsko-posavska	796	207	260,1
Šibensko-kninska	458	118	257,6
Požeško-slavonska	395	99	250,6
Krapinsko-zagorska	603	146	242,1
Splitsko-dalmatinska	2.228	446	200,2
Ličko-senjska	211	42	199,1
Dubrovačko-neretvanska	634	104	164,0

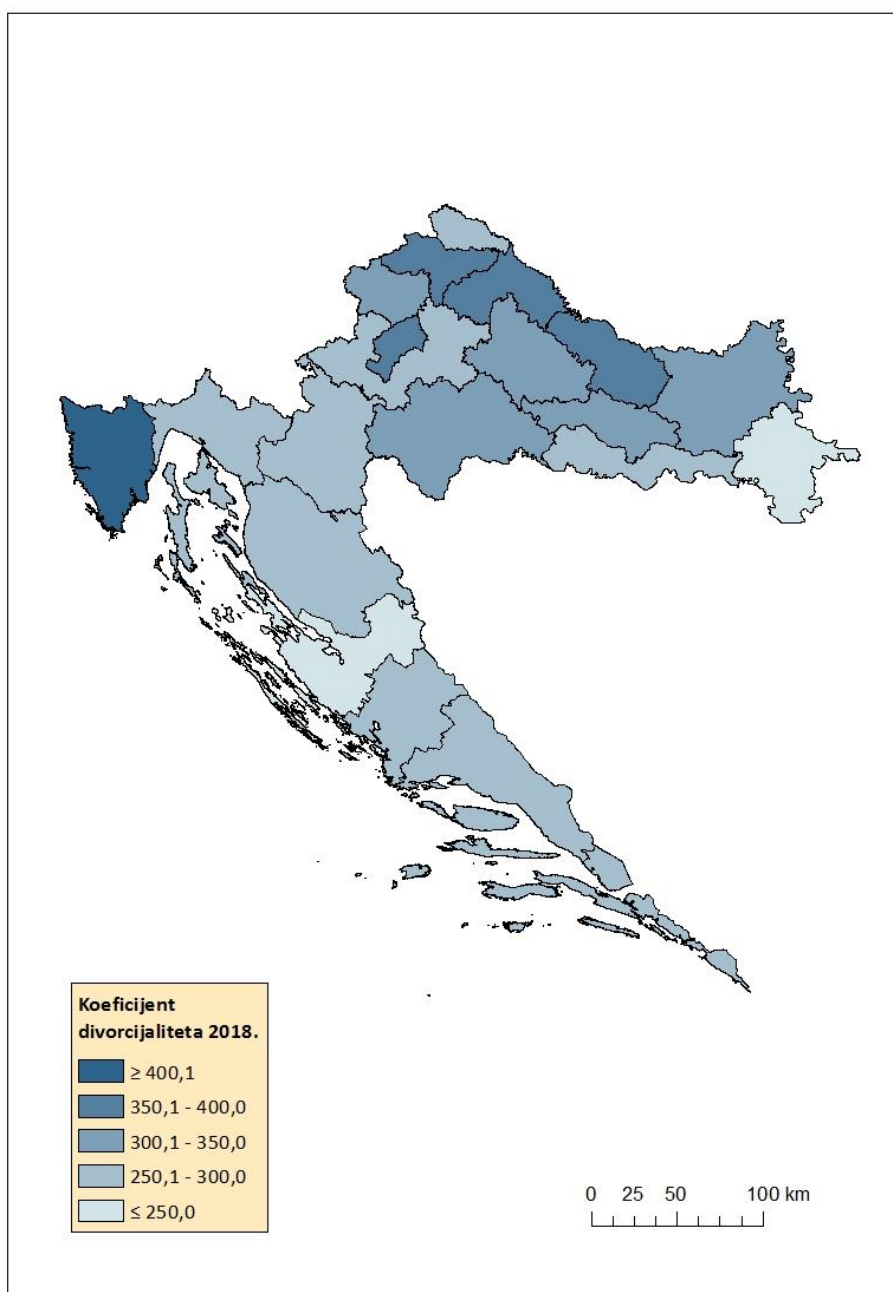
Izvor: Izračunao autor na temelju podataka iz Prirodno kretanje stanovništva Republike Hrvatske 2015. i 2016., DZS

Kao i kod promjena obiteljske strukture, i kod kretanja nupcijaliteta i divorcijaliteta je neizostavno izvršiti analizu na temelju nižih prostornih jedinica (županija) kako bi se ustanovila odstupanja od prosječnih vrijednosti za Hrvatsku. U promatranom razdoblju, koeficijent divorcijaliteta je u 6 županiji veći od prosjeka za Hrvatske, pri čemu je najveća vrijednost, moglo bi se reći i očekivano, u Gradu Zagrebu i iznosi 395,1, a zatim u Primorsko-goranskoj županiji 394,4. Najmanje vrijednosti su u Splitsko-dalmatinskoj 200,2, Ličko-senjskoj 199,1 i Dubrovačko-neretvanskoj županiji 164,0 (Tab. 8).

U recentnoj 2018. godini koeficijent divorcijaliteta na razini Hrvatske iznosio je 307,5, a na razini županija je znatno varirao (Sl. 4.). Iznad prosjeka Hrvatske je u 2018. bilo 10 županija. Uvjerljivo najviši koeficijent od 409,0 imala je Istarska županija. Zatim slijede Koprivničko-križevačka s 363,1, Varaždinska s 353,8, Virovitičko-podravska s 353,8 te Grad Zagreb s 353,1. Istarska županija i Grad Zagreb su i u promatranom razdoblju između 2011. i 2015. prosječno imale među najvećim prosječnim koeficijentom divorcijalitea (Tab.8.). Najniži koeficijent divorcijaliteta imaju Zadarska s 221,1 i Vukovarsko-srijemska s 222,5. Te dvije županije su u promatranom razdoblju između 2011. i 2015. (Tab. 8.) imale višu prosječnu vrijednost koeficijenta divorcijaliteta. Isto tako, vrijednosti tih dviju županija kao najnižih vrijednosti su više od najnižih vrijednosti iz promatranog ranijeg razdoblja. Sve to samo potvrđuje zakonitost kako broj sklopljenih i razvedenih brakova i njihov odnos variraju od godine do godine, ali općenito u smjeru sve većeg nesrazmjera među njima.

Također, s obzirom na dostupnost podataka, prirodno se nameće dužnost za usporedbom sklopljenih i razvedenih brakova sa drugih europskim zemljama (Tab. 9). Eurostat raspolaže podacima o sklopljenim i razvedenim brakovima u obliku opće stope nupcijaliteta (odnos broja sklopljenih brakova tijekom jedne godine u odnosu na broj stanovnika sredinom godine izražen na 1000 stanovnika) i opće stope divorcijaliteta (odnos broja razvedenih brakova tijekom jedne godine u odnosu na broj stanovnika sredinom godine izražen na 1000 stanovnika). Prema općoj stopi nupcijaliteta Hrvatska je otprilike u sredini među zemljama EU u 2017. sa vrijednošću od 4,9, dok je prema općoj stopi divorcijaliteta sa vrijednošću od 1,5 među nekoliko zemalja EU sa najnižim vrijednostima. Opća stopa nupcijaliteta u Hrvatskoj je relativno stabilna budući da je sklapanje brakova stalan društveni i demografski proces, dok je opća stopa divorcijaliteta među nižima u EU s obzirom da su rastave, iako prisutne, ipak znatno manje nego u drugim zemljama EU. Navedeni podaci upućuju da je kao jedan od razloga takvih procesa činjenica da je Hrvatska među onim zemljama EU u kojoj su izražene tradicionalne religijske vrijednosti koje znatno utječu na odluku pojedinca o stupanju u brak i zasnivanju obitelji (Eurostat, 2019). Zanimljivo je

istaknuti usporedbu vrijednosti općih stopa nupcijaliteta i divorcijaliteta sa zemljama u neposrednom okruženju Hrvatske. Tako Hrvatska (4,9) ima veću opću stopu nupcijaliteta od Italije i Slovenije (obje po 3,2) za razliku od Mađarske (5,2) i Austrije (5,1) koje imaju nešto višu. Kada je u pitanju opća stopa divorcijaliteta situacija je skoro identična te su vrijednosti sljedeće: Mađarska (1,9), Austrija (1,8), Hrvatska (1,5), Italija (1,5) i Slovenija (1,2) (Tab. 9.).

Sl. 4. Koeficijent divorcijaliteta po županijama 2018.

Izvor: Prirodno kretanje stanovništva Republike Hrvatske u 2018., DZS

Navedeni pokazatelji posljedica su spoja različitih faktora (Mamolo, 2006; Fahey, 2013, Olah, 2015). Po pitanju opće stope nupcijaliteta teško je odrediti geografske uvjetovanosti, no kad je riječ o općoj stopi divorcijaliteta moglo bi se zaključiti da su one više u liberalnim zemljama Sjeverne i Zapadne Europe, uz iznimke Češke, Cipra, Španjolske i Portugala, dok su u pravilu niže u tradicionalnim zemljama Južne Europe (Coleman, 2013; Fahey, 2013).

Tab. 9. Opće stope nupcijaliteta i divorcijaliteta zemalja članica EU u 2017. godini

Država	Opća stopa nupcijaliteta	Država	Opća stopa divorcijaliteta
Litva	7,5	Latvija	3,1
Rumunjska	7,3	Litva	3,0
Cipar	6,8	Danska	2,6
Latvija	6,8	Estonija	2,5
Malta	6,3	Češka	2,4
Slovačka	5,8	Finska	2,4
Danska	5,5	Švedska	2,4
Mađarska	5,2	Cipar	2,2
Švedska	5,2	Španjolska	2,1
Austrija	5,1	Portugal	2,1
Poljska	5,1	Belgija	2,0
Češka	5,0	Luksemburg	2,0
Njemačka	4,9	Njemačka	1,9
Estonija	4,9	Mađarska	1,9
Hrvatska	4,9	Nizozemska	1,9
Finska	4,8	Grčka	1,8
Grčka	4,7	Austrija	1,8
Irska	4,6	Slovačka	1,8
Bugarska	4,0	Poljska	1,7
Belgija	3,9	Rumunjska	1,6
Nizozemska	3,8	Bugarska	1,5
Španjolska	3,7	Hrvatska	1,5
Francuska	3,5	Italija	1,5
Portugal	3,3	Slovenija	1,2
Italija	3,2	Malta	0,7
Luksemburg	3,2	Irska	-
Slovenija	3,2	UK	-
UK	-	Francuska	-

Napomena: - = nema podataka

Izvor: Eurostat, 2018

7.2.3. Promjene zakonskog bračnog stanja

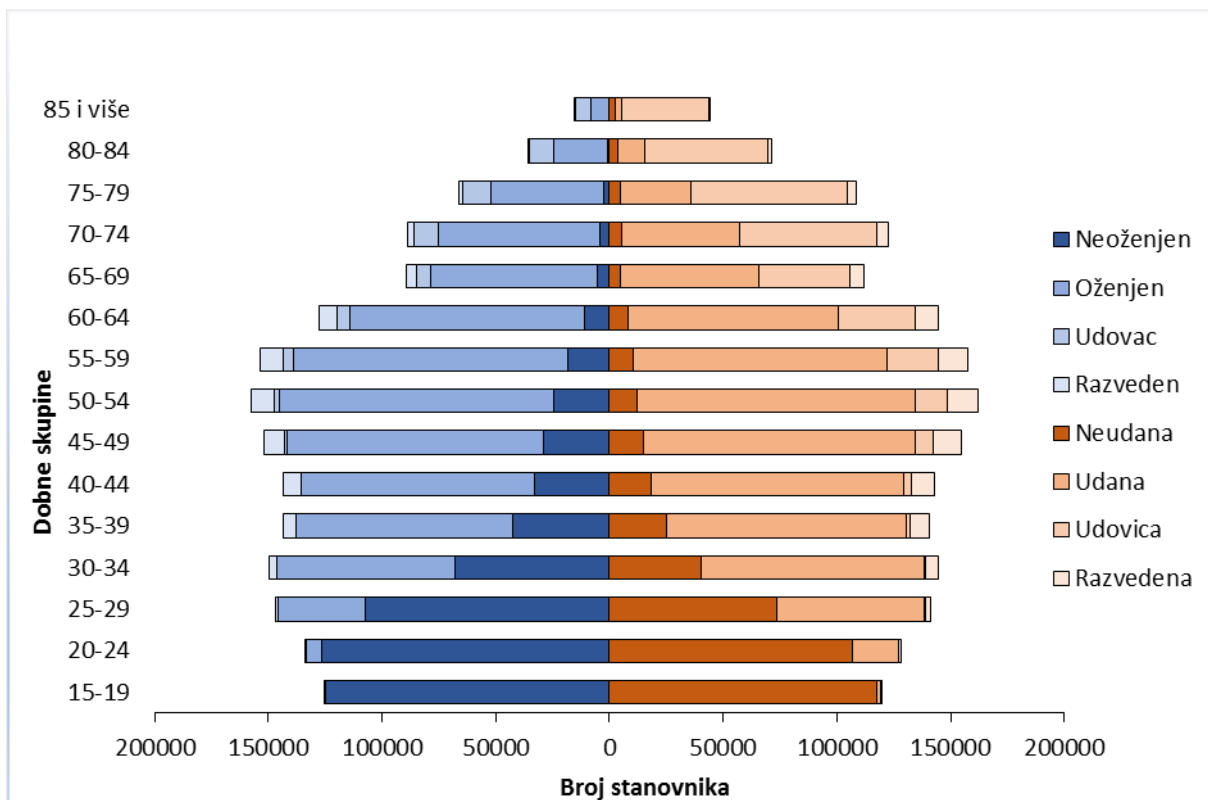
Na kraju razmatranja promjena obitelji i braka u Hrvatskoj, slijedi osvrt i na zakonitosti u promjenama zakonskog bračnog stanja koje su povezane i sa obiteljskom strukturom i kretanjem nupcijaliteta i divorcijaliteta. Nejašmić (2005) ističe da je povećavanje udjela osoba koje nisu u braku, smanjenje udjela osoba koje su u braku i povećavanje udjela rastavljenih osoba tipični za razvijene zemlje, ali i da je veliki broj rastava zahvatio i većinu postsocijalističkih tranzicijskih zemalja.

Tab. 10. Stanovništvo staro 15 i više godina prema zakonskome bračnom stanju i spolu, popisi 1991. – 2011.

Bračno stanje					
Godina	Muškarci				
	neoženjen	oženjen	udovac	razveden	ukupno
1991.	28,9	65,9	2,8	2,4	100,0
2001.	32,1	61,7	3,5	2,7	100,0
2011.	34,6	58,0	3,6	3,8	100,0
Godina	Žene				
	neudana	udana	udovica	razvedena	ukupno
1991.	19,4	60,7	16,1	3,8	100,0
2001.	21,9	56,0	17,9	4,2	100,0
2011.	23,7	53,1	18,2	5,0	100,0

Izvor: Stanovništvo staro 15 i više godina prema zakonskome bračnom stanju i spolu, popisi 1991. – 2011., DZS

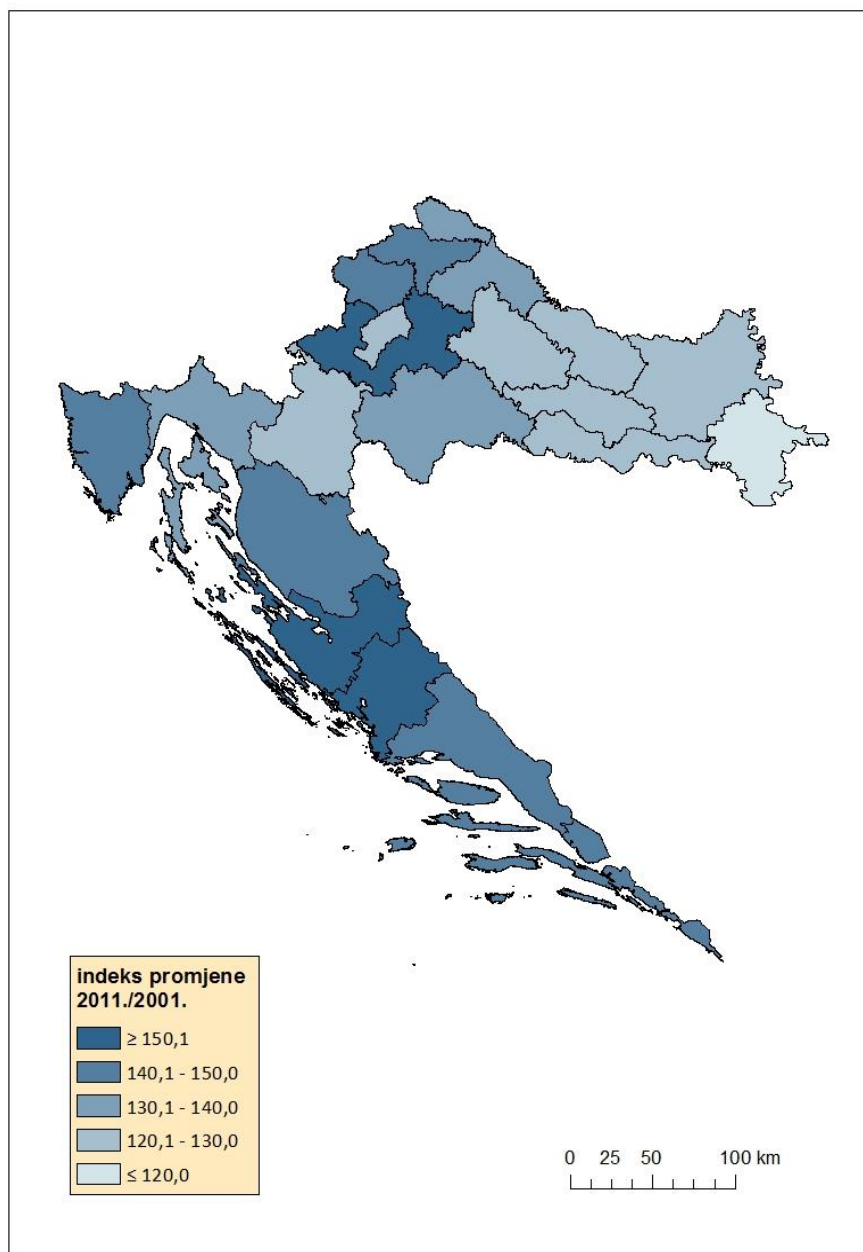
Podaci za Hrvatsku u razdoblju od 1991. do 2011. tomu idu u prilog (Tab. 10.). Sve je značajniji udio porasta neoženjenih muškaraca - sa 28,9 % na 34,6 %. Udio neudanih žena u istom razdoblju je porastao sa 19,4 % na 23,7 %. Kada je u pitanju udio oženjenih odnosno udanih, situacija je slična. Udio oženjenih se smanjio sa 65,9 % na 58,0 %, a udanih sa 60,7 % na 53,1 %. Udovaca je znatno manje nego udovica. Udio udovaca se povećao sa 2,8 % na 3,6 %, dok udovica sa 16,1 % na 18,2 %. Razvedenih muškaraca je sada 3,8 % umjesto 2,4 %, a razvedenih žena 5 % umjesto 3,8 %. Kada je riječ o zakonskom bračnom stanju stanovništva prema starosti i spolu, uočavaju se prirodne demografske zakonitosti stanovništva (Sl. 5.).

Sl. 5. Stanovništvo Hrvatske staro 15 i više godina prema zakonskome bračnom stanju, starosti i spolu, popis 2011

Izvor: Stanovništvo staro 15 i više godina prema zakonskome bračnom stanju, starosti i spolu, popis 2011, DZS

U dobnim skupinama 15-19 i 20-24 i muškarci i žene su dominantno neoženjeni i neudane, iako žene ipak u manjoj mjeri nego muškarci. Od dobne skupine 25-29 sve je veći udio oženjenih i udanih, naročito žena. No, zamjetan je broj neoženjenih muškaraca i u kasnijoj životnoj dobi, primjerice njih 12,0% u dobnoj skupini 55-59. U dobnoj skupini 25-29 se javlja manji udio razvedenih žena, a sve do dobne skupine 60-64 udio razvedenih i muškaraca i žena je konstantno prisutan. Najviše razvedenih muškaraca i žena je u dobnim skupinama 50-54 (6,5% odnosno 8,4%) i 55-59 (6,6% odnosno 8,2%). Pri tome je bitno istaknuti da je u svim dobnim skupinama više razvedenih žena nego muškaraca. Diferencirani mortalitet muškaraca za posljedicu ima već od dobne skupine 40-44 godina sve veću zastupljenost žena udovica, čiji je broj i udio najveći u najstarijim dobnim skupinama, preko 14% u dobnoj skupini 55-59, približno 50% u dobnoj skupini 70-74, a čak 84,5 u dobnoj skupini 85 i više. Sve to odraz je spleta kompleksnih promjena u obitelji i braku i njihove međuovisnosti sa demografskim promjenama.

Sl. 6. Promjena stanovništva prema bračnom stanju razvedeni po županijama 2001-2011.*

Napomena: * - odnosi se i na muško i žensko stanovništvo

Izvor: izračunao autor na temelju podataka iz Stanovništvo staro 15 i više godina prema zakonskome bračnom stanju, starosti i spolu, popisi 2001. i 2011, DZS

Posebnu pažnju bi trebalo usmjeriti na promjene razvedenog stanovništva između 2001. i 2011. godine (Sl. 6.) s obzirom da su njihove promjene u navedenom razdoblju u odnosu na ostale tipove bračnog statusa bile najizraženije. Najprije treba istaknuti da se u

svim županijama njihov broj povećao što bez dvojbe svjedoči procesu krize braka (Nejašmić, 2005; Korać Graovac, 2013). Najveće povećanje je za 57,5% je u Zadarskoj županiji. Zatim slijede Zagrebačka s 44,6% i Šibensko-kninska s 43,7%. Najmanja promjena se dogodila u Vukovarsko-srijemskoj od 11,8% te Bjelovarsko-bilogorskoj županiji od 13,5% (Sl. 6.).

Nakraju, nakon iscrpnog uvida u promjene obitelji i obitelji u Hrvatskoj, vrlo jednostavno je predvidjeti da će trenutno vrlo nepovoljni demoreprodukcijski trendovi uvjetovati daljnje promjene glede manje broja sklapanja brakova, a s obzirom na opće socijalne, ekonomske, političke i druge faktore, da će se brakovi sklapati sve rjeđe zbog pojave diferencijacije životnih zajednica, ako će se sklapati, sve kasnije će se sklapati, zatim češće će dolaziti do rastave sklopljenih brakova, a naposljetku će se rađati sve manje djece, posebno u braku.

8. PRONATALITETNA POPULACIJSKA POLITIKA I OBITELJSKA POLITIKA U HRVATSKOJ

Imajući na umu prethodna razmatranja kompleksnih promjena obitelji i braka, neizostavno je ne spomenuti značaj populacijske i obiteljske politike za njihov daljnji razvoj odnosno za preokretanje nepovoljnih tendencija demografskih procesa, naročito nataliteta, a onda i nupcijaliteta budući da su jedno drugim uvjetovani.

Najkraće rečeno, populacijska politika se odnosi na nadziranje demografskih procesa tj. prirodnog i prostornog kretanja stanovništva²⁷ (Nejašmić, 2005). Potrebu za populacijskim istraživanjima potaknuli su praktični razlozi. Budući da je društveni i gospodarski razvoj neke zemlje uvjetovan ili otežan porastom i/ili razmještajem stanovništva, vlade mnogih zemalja su tijekom 20. stoljeća odlučile djelovati u smjeru populacijske dinamike (Nejašmić, 2005). U kontekstu populacijske politike treba napomenuti: prvo, da su demografska kretanja u svijetu divergentna, što znači da je i politika razvoja stanovništva prostorno specifična, odnosno treba je prilagoditi potrebama gospodarskoga, društvenoga i kulturnoga razvoja pojedine zemlje i drugo, da suvremeni pristupi problematici razvoja stanovništva, pa tako i populacijskoj politici sve više idu u smjeru uklapanja mjera populacijske politike u širok raspon mjera

²⁷ Populacijska politika definira se uže i šire. Uži pojam odnosi se na skup mjera koje utječu na jednu ili više varijabli, kao što je rodost, smrtnost ili migracija, premda i takvo djelovanje utječe na ukupni razvoj stanovništva, ponajprije na njegov broj. Najčešće se utjecaj na stopu porasta stanovništva postiže djelovanjem na razinu rodosti. To bi bila eksplicitna populacijska politika. U širem smislu populacijska politika dobiva društveno--gospodarsku i političku podlogu; ona je implicitna, tj. obuhvaća sve društvene pore i u međuzavisnosti je s društvom u cjelini. Stoga je populacijska politikau širem smislu prihvatljivija i svrsishodnija, posebiceako je vođena željom za općim blagostanjem (Nejašmić, 2005).

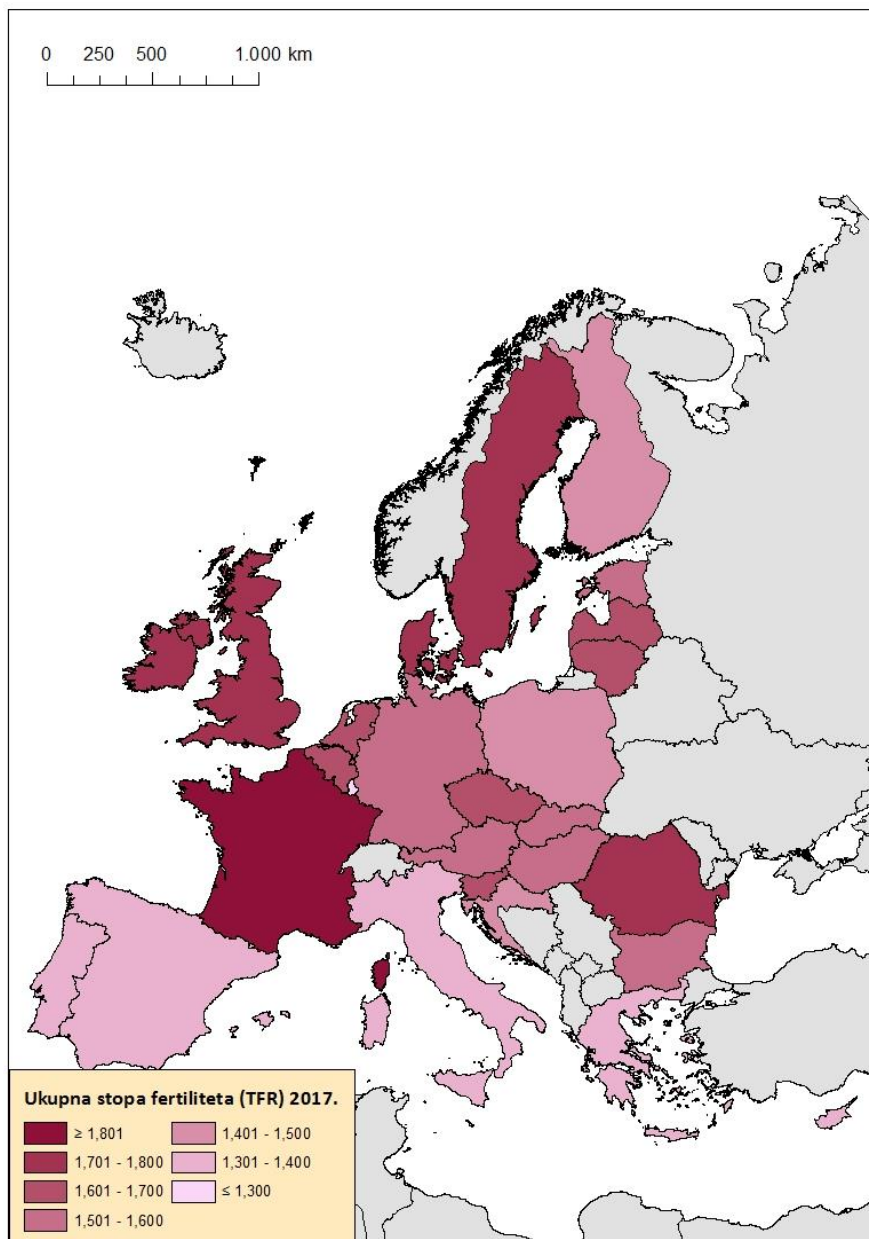
socijalne politike (Wertheimer-Baletić, 1999, prema Nejašmić, 2005). Među tipovima populacijske politike, smatra se da je dominantna pronatalitetna populacijska politika kao varijanta poticajne populacijske politike (Nejašmić, 2005). S obzirom na krajnje nepovoljne agregatne i strukturne demografske procese, u Hrvatskoj se nameće potreba provođenja upravo takve, pronatalitetne poticajne populacijske politike i to eksplicitnog tipa (Wertheimer Baletić, [2005] 2017).

Od populacijske (i pronatalitetne politike), treba razlikovati obiteljsku politiku. „Obiteljska je politika cjelovit i sustavan skup mjera koje djeluju u korist obitelji, prije svega obitelji s djecom. Te im mjere pomažu u problematičnim situacijama ekonomskog, socijalnog zdravstvenog, stambenog i sličnog karaktera (Stropnik, 1996, 105, prema Puljiz i Zrinščak, 2002)“. Čipin i Međimurec (2017) razlikuju obiteljsku politiku prema užoj i široj definiciji. Obiteljska politika, prema užoj definiciji, odnosila bi se na naknade i usluge koje su isključivo usmjerene na parove s djecom ili samohrane roditelje s djecom. Dok prema široj definiciji, obiteljska politika može biti proširena na sve javne politike koje mogu utjecati na blagostanje obitelji (politike javnog prijevoza, zdravstva, imigracije, obrazovanja, stanovanja, sigurnosti hrane i druge) (Čipin i Međimurec, 2017, prema Thévenon, 2011; Thévenon i Gauthier, 2011). Ipak, Puljiz i Zrinščak (2002) navode da su populacijska i obiteljska politika međusobno tijesno povezane i velikim dijelom se podudaraju.

Hrvatska je među onim zemljama EU (i Europe) koje imaju nisku ukupnu stopu fertiliteta²⁸ (Sl. 7.) Zato je neophodna cjelovita i sveobuhvatna populacijska pronatalitetna politika nadopunjena obiteljskom politikom koje moraju biti provedene u okviru razvojnih javnih politika, ne pojedinačnim mjerama. Wertheimer-Baletić ([2005] 2017) na temelju iskustava drugih zemalja sa sličnom demografskom situaciju, ističe neke od najefikasnijih mjera: progresivni dječji dodaci fokusirani na treće dijete, (materijalna) podrška roditeljima koji se odluče na veći broj djece, i posebno skup različitih mjera usmjerenih na jačanje svih oblika „infrastrukture“ koja će omogućiti zaposlenoj ženi-majci podizanje, odgoj i obrazovanje djeteta. Nadalje, ističe da ne treba izostaviti ni potrebu za promišljanjem i provođenjem mjera imigracijske politike oslonjene ponajprije na destimuliranje iseljavanja mladog stanovništva, koje je u ovisnosti sa ekonomskim razvojem i strukturom privrede. Sve te mjere usmjere su najprije na ublažavanje i usporavanje nepovoljnih demografskih trendova,

²⁸ Ukupna stopa fertiliteta (TFR – *total fertility rate*) u Hrvatskoj 2017. godine iznosila je svega 1,42. Zemlje članice EU koje su imali TFR manji od Hrvatske su Luksemburg s 1,39, Portugal s 1,38, Grčka s 1,35, Italija s 1,32, kao i Cipar, Španjolska s 1,31 i Malta s 1,26 (Eurostat, 2019).

a onda kada se dostignu brojčane razine generacijskog obnavljanja stanovništva, i na njihov obrat (Wertheimer-Baletić, [2005] 2017).

Sl. 7. Ukupne stope fertiliteta (TFR) zemalja članica EU u 2017. godini

Izvor: Eurostat, 2019

Po pitanju obiteljske politike, demografi (Čipin i Međimurec, 2017) ističu njezine potencijalne učinke na pospješivanje fertiliteta, i to u smjeru rasterećenja žena u smjeru kućanskih i odgojnih poslova odnosno sve većoj participaciji muškaraca u istim poslovima, usklađivanja obiteljskog i poslovnog života, unaprjeđenja i poticanja formalne skrbi djece, razvoja stambene politike, prilagođavanja porezne politike, različitih novčanih davanja itd.

Nakraju, zaključuju da, ako je cilj potaknuti fertilitet, onda obiteljsku politiku nužno treba uskladiti s ostalim javnim politikama poput javnih financija, stanovanja, zaposlenosti i ravnopravnosti među spolovima. Pojedinačni učinak svake mjere pojedinačno je neznatan, pa skup mjera u sinergiji ima veću mogućnost ostvarenja pozitivnog učinka na fertilitet (Čipin i Međimurec, 2017).

9. ZAKLJUČAK

Nakraju se može zaključiti da su procesi promjena obitelji i braka vrlo kompleksna tema. Njihovo proučavanje je osobito zanimljivo kad se uzme u obzir njihov društveni značaj. Stoga, razumijevanje promjena koje obilježavaju dvije važne društvene institucije - obitelj i brak zahtjeva poznavanje društveno-gospodarskog konteksta određenog prostora. Suvremeni način života, naročito gradski, obilježen odvojenosti mjesta stanovanja od mjesta rada, potrebom pojedinca za što većim dosezima u obrazovanju i na radnom mjestu te opća liberalizacija stavova, odluka i ponašanja, nedvojbeno su utjecali na obitelji i brak. Štoviše, sveobuhvatni društveni procesi doveli su do krize tradicionalnih društvenih institucija. Sve se kasnije stupa u brak, ako se pojedinac i odluči stupiti u brak jer se sve više (iz različitih razloga) preferira život u izvanbračnoj zajednici. Rastave braka su sve prisutnije i njihov značaj je sve veći kad se uzme u obzir da se broj sklopljenih brakova smanjuje. S obzirom na to, sve manje je i rođene djece (koja su se najčešće rađala u braku). To navodi na zaključak da su procesi smanjivanja važnosti obitelji i braka u društvu izravno povezani sa reprodukcijom stanovništva, a onda i cjelokupnim razvojem stanovništva. Dakle, ne samo da se promjene obitelji i braka odražavaju na trenutni broj rođene djece, nego utječu na sve buduće društvene, gospodarske i kulturne procese.

Prethodni ukratko navedeni procesi promjena obitelji i braka već su uobičajeni u razvijenijim zemljama. U slabije razvijenijim, manje liberalnim zemljama ti procesi se tek trebaju intenzivirati. To će biti posebno veliki izazov za one zemlje koje se suočavaju sa sve nižom ukupnom stopom fertiliteta i u kojima se u brakovima rađa značaj udio djece. Među tim zemljama je i Hrvatska. Rezultati istraživanja su pokazali da se u većini županija odvijaju procesi diferencijacije obitelji, pa pretežu obitelji bez djece ili sa manje djece, uz povećanje izvanbračnih zajednica. Također, broj sklopljenih brakova je sve manji naspram sve većeg broja razvedenih brakova. To za posljedicu ima sve veće udjele neoženjenog/neudanog odnosno razvedenog stanovništva.

S obzirom da se u Hrvatskoj nije provodila ni dugoročna cjelovita populacijska politika, a niti obiteljska politika, buduće negativno ukupno i prirodno kretanje stanovništva će se nastaviti. Zbog toga u Hrvatskoj postoji potrebna za društvenim konsenzusom po pitanju osiguranja obiteljske klime koja tek djelomično može jamčiti potencijalno preusmjeravanje negativnog prirodnog kretanja stanovništva.

LITERATURA

Akrap, A., 1998: Saldo migracija Republike Hrvatske i županija 1971. – 1981. i 1981. – 1991. za ukupno stanovništvo i stanovništvo u zemlji, u: Lajić, I. (ur.): Migracije u Hrvatskoj – regionalni pristup, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb, 11–68.

Akrap, A., 1999: Brak i obitelj u demografskom kontekstu, Bogoslovska smotra, 2-3; 313-338.

Akrap, A., 2001: Obitelj u Hrvatskoj nakon demografskog sloma: stanje i perspektive, u: Baloban, S. (ur.): Hrvatska obitelj na prekretnici, Centar za promicanje socijalnog nauka crkve, Zagreb, 53-108.

Akrap, A., Živić, D., 2001: Demografske odrednice i obilježja obiteljske strukture stanovništva Hrvatske, Društvena istraživanja, Časopis za opća društvena pitanja, 10, 4-5; 621-654.

Akrap, A., Čipin, I., 2006: *Socijalitetni sterilitet u Hrvatskoj – Zašto smo neoženjeni i neudane*, Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti, Zagreb

Aračić, P., 1995: Obitelj u hrvatskom društvu: teškoće i pastoralne perspektive, Bogoslovna smotra, 65, 3-4, 571-602.

Arles, P., 1962: *Centures of Childhood – A Social Story of Family Life*, Random House, New York.

Arles, P., 1980: Two successive motivation for the declining birth rate in the West, in: Hohn, C., Mackensen, R. (eds.): *Determinants of Fertility Trends – Theories Reexamined*, IUSSP, Conference Proceedings, Liege.

Billari, F. and C. Wilson. 2001. Convergence towards diversity? Cohort dynamics in the transition to adulthood in contemporary Western Europe. Max Planck Institute for Demographic Research.

Brzowska, Z., Beaujouan, E., Zeman, K., 2017: *Why Has the Share of Two-Child Families Stopped Growing? Trends in Education-Specific Parity Distribution in Low-Fertility Countries*, Vienna Institute of Demography, Austrian Academy of Sciences.

- Coleman, D., 2014: Partnership in Europe; its Variety, Trends and Dissolution, *Finnish Yearbook of Population Research*, 48, 5-49.
- Čipin, I., Strmota, M., 2014: Druga demografska tranzicija u Hrvatskoj, u: Akrap, A., Čipin, I., Strmota, M. (ur.): *Demografija u Hrvatskoj*, Ekonomski fakultet Zagreb, 65-81.
- Čipin, I., Međimurec, P., 2017: Fertilitet i obiteljska politika u Hrvatskoj, *Političke analize*, 8, 31, 3-9.
- Črpić, G., 2018: Kakvi su procesi s obzirom na vrednote o braku, obitelji i željenoj djeci u Hrvata?, u: Šanjek, F., Aračić, P., Ćurić, M. (ur.): *Kamo ide istočna Hrvatska?*, HAZU; Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Đakovu, Zagreb-Đakovo, 137-151.
- Fahey, T., 2013: *Divorce Trends and Patterns in the Western World: A socio-legal overview*, Geary Institute, University College Dublin.
- Friganović, A., M., 1992: Promjene u dinamici stanovništva Hrvatske kao funkcija urbanizacije, *Hrvatski geografski glasnik*, 54, 1, 63-73.
- Gelo, J., 1987: *Demografske promjene u Hrvatskoj od 1780. do 1981. godine*, Globus, Zagreb.
- Hablicsek L., 2000: Demographic Situation and Population Policies in Hungary, u: Kučera T., Kučerová O.V., Opara O.B., Schaich E. (eds.): *New Demographic Faces of Europe*, Springer, Berlin, Heidelberg.
- Hajnal, I., 1965): *European Marriage Patterns in Perspective*, in: Glass, D., V. and Eversley, D., E., C. (eds.): *Population in History, Essays in Historical Demography*, London.
- Ivanda, K., 2017: Demografija Hrvatske: stanje, zablude i perspektive, *Političke analize*, 8, 31, 10-15.
- Korać Graovac, A., 2015: Brak i obitelj kao vrijednost u hrvatskom pravnom sustavu, *Bogoslovska smotra*, 85, 3, 799 –811.
- Lesthaeghe, R., 2010: Unfolding story of the second demographic transition, *Population and Development Review*, 36, 2, 211-251, DOI: 10.1111/j.1728-4457.2010.00328.x
- Mamolo, M., 2006: Union formation, marriage and first birth: convergence across cohorts in Austria, Hungary, Northern Italy and Slovenia?, Vienna Institute of Demography, Austrian Academy of Sciences
- Matulić, T., 2002: Obiteljske vrijednosti i neki aspekti socijalne zaštite obitelji, *Revija za socijalnu politiku*, 9, 2, 139-160. DOI: 10.3935/rsp.v9i2.171
- Mrđen, S., 1997: Rađanja izvan braka u Hrvatskoj, *Geoadria*, 2 (1), 63-76. DOI: 10.15291/geoadria.244
- Nejašmić, I., 1991: *Depopulacija u Hrvatskoj – korijeni, stanje, izgledi*, Globus, Zagreb

- Nejašmić, I, Mišetić, 2004: Buduće kretanje broja stanovnika Hrvatske: projekcija 2001. – 2031., Društvena istraživanja, 13, 4-5 (72-73), 751-776.
- Nejašmić, I., 2005: *Demogeografija: stanovništvo u prostornim odnosima i procesima*, Školska knjiga, Zagreb.
- Olah, S., L., 2015: Changing families in the European Union: trends and policy implications, United Nations Expert Group Meeting, “Family policy development: achievements and challenges”.
- Puljiz, V., 1995: Demografski procesi i struktura obitelji (europska iskustva), Revija za socijalnu politiku, 2 (2), 123-130, DOI: 10.3935/rsp.v2i2.529.
- Puljiz., V., Zrinščak, S., 2002: Hrvatska obiteljska politika u europskom kontekstu, Revija za socijalnu politiku, 9, 2, 117-137. DOI: 10.3935/rsp.v9i2.170.
- Roussel, L., 1989: *La famille incertaine*, Editions Odile Jacob, Paris.
- Sircelj, M., 2000: Recent Demographic Developments in Slovenia, u: Kučera T., Kučerová O.V., Opara O.B., Schaich E. (eds.): *New Demographic Faces of Europe*. Springer, Berlin, Heidelberg.
- Sobotka, T., Beaujouan, E., 2014: Two Is Best? The Persistence of a Two-Child Family Ideal in Europe, *Population and Development Review*, 40, 391-419, DOI: 10.1111/j.1728-4457.2014.00691.x
- Thévenon, O., 2011: Family Policies in OECD Countries: A Comparative Analysis. *Population and Development Review*, 37, 1, 57-87.
- Thévenon, O., Gauthier, A., H., 2011.: Family policies in developed countries: a 'fertility-booster' with side-effects, *Community, Work & Family*, 14, 2, 197-216.
- Van de Kaa, D., Lesthaeghe, R., 1986: Twee Demografische Transitieën, u: *Bevolking: groei en krimp*. Van Loghum Slaterus, Deventer.
- Van de Kaa., D., 1987: The Europe's Second Demographic Transition, A Publication of the Population Reference Bureau, *Population Bulletin*, 13, 1, Washington D.C.
- Vresk, M., 1982: Neka obilježja urbanizacije SR Hrvatske 1981. g., *Radovi Geografskog odsjeka PMF-a*, 17-18, 39-53.
- Vresk, M., 2008: Gradska i ostala naselja u Hrvatskoj – Model izdvajanja 2001, *Geografski horizont*, 54 (2), 51-67.
- Zupanc, I., 2008: Gradska naselja u Hrvatske u popisima stanovništva 1961. – 2001., *Geografski horizont*, 54 (2), 43-52.
- Zupančić, M., 2000: Tranzicija i modernizacijske perspektive hrvatskog sela, *Sociologija i prostor*, 147-148.

Živić, D., 2002: Demografski okvir i razvoj obiteljske strukture stanovništva Hrvatske 1971. – 2001, *Revija za sociologiju*, 34, 1-2.

Živić, D., 2003: Suvremene tendencije u razvoju stanovništva Hrvatske, *Diacovensia: teološki prilozi*, 11, 2, 253-279.

Živić, D., 2011: Demografske determinante i vrjednote braka u Hrvatskoj te socio-ekonomski činitelji broja djece u obitelji, u: Aračić, P., Džinić, I., Hlavaček, B. (ur.): *Kršćanski identitet i obitelj*, Katoličko bogoslovni fakultet u Đakovo, Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, Đakovo, 259-288.

Wertheimer- Baletić, A., 1985: Karakteristike i problemi reprodukcije stanovništva u SR Hrvatskoj, u: Feletar, D. (ur.): *Demografska teorija, razvoj stanovništva Hrvatske i populacijska politika (izbor radova)*, 2017, Meridijani, Samobor, 262-274.

Wertheimer-Baletić, A., 1992.: Demografske promjene i globalni demografski procesi u Hrvatskoj u poslijeratnom razdoblju, *Encyclopaedia moderna*, 13, 2 (38), 238-251.

Wertheimer-Baletić, A., 1999: *Stanovništvo i razvoj*, Mate, Zagreb

Wertheimer-Baletić, A., 2005: Polazišta za populacijsku pronatalističku politiku u Hrvatskoj, u: Feletar, D. (ur.): *Demografska teorija, razvoj stanovništva Hrvatske i populacijska politika (izbor radova)*, 2017, Meridijani, Samobor, 522-539.

Wertheimer-Baletić, A., 2016: Demografski tranzicijski procesi – kontinuitet ili diskontinuitet, u: Feletar, D. (ur.): *Demografska teorija, razvoj stanovništva Hrvatske i populacijska politika (izbor radova)*, 2017, Meridijani, Samobor, 48-100.

IZVORI

Državni zavod za statistiku (DZS), 2001: Kućanstva prema obiteljskom sastavu i obiteljska kućanstva prema broju članova, po naseljima, Popis 2001., www.dzs.hr (18.8.2019.)

Državni zavod za statistiku (DZS), 2001: Stanovništvo staro 15 i više godina prema starosti, spolu i bračnom stanju, po gradovima/općinama, Popis 2001., www.dzs.hr (17.8.2019.)

Državni zavod za statistiku (DZS), 2006: Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2006, www.dzs.hr (3.9.2019.)

Državni zavod za statistiku (DZS), 2011, Metodološka objašnjenja, www.dzs.hr (29.7.2019.)

Državni zavod za statistiku (DZS), 2011: Obitelji prema tipu, popisi 1971.-2011., Popis 2011., www.dzs.hr (12.8.2019.)

Državni zavod za statistiku (DZS), 2011: Obitelji prema tipu i broju članova, Popis 2011., www.dzs.hr (14.8.2019.)

Državni zavod za statistiku (DZS), 2011: Obitelji prema tipu, popisi 1971.-2011., Popis 2011., www.dzs.hr (12.8.2019.)

Državni zavod za statistiku (DZS), 2011: Privatna kućanstva prema broju članova, popisi 1953.-2011., www.dzs.hr (10.8.2019.)

Državni zavod za statistiku (DZS), 2011: Privatna kućanstva prema broju članova, popisi 1953.-2011., www.dzs.hr (10.8.2019.)

Državni zavod za statistiku (DZS), 2011, Stanovništvo staro 15 i više godina prema zakonskome bračnom stanju, starosti i spolu, Popis 2011, www.dzs.hr (11.9.2019.)

Državni zavod za statistiku (DZS), 2011, Stanovništvo staro 15 i više godina prema zakonskome bračnom stanju i spolu, popisi 1991. – 2011., Popis 2011, www.dzs.hr (11.9.2019.)

Državni zavod za statistiku (DZS), 2012: Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2012, www.dzs.hr (3.8.2019.)

Državni zavod za statistiku (DZS), 2013: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011., Stanovništvo prema spolu i starosti, www.dzs.hr (4.8.2019.)

Državni zavod za statistiku (DZS), 2016: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine: Kućanstva i obitelji, www.dzs.hr (29.7.2019.)

Državni zavod za statistiku (DZS), 2016: Priopćenje, Prirodno kretanje stanovništva Republike Hrvatske u 2015., www.dzs.hr (7.9.2019.)

Državni zavod za statistiku (DZS), 2016: Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2016, www.dzs.hr (5.8.2019.)

Državni zavod za statistiku (DZS), 2017: Priopćenje, Prirodno kretanje stanovništva Republike Hrvatske u 2016., www.dzs.hr (7.9.2019.)

Državni zavod za statistiku (DZS), 2018: Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2018, www.dzs.hr (30.9.2019.)

Državni zavod za statistiku (DZS), 2019: Priopćenje, Prirodno kretanje stanovništva Republike Hrvatske u 2018., www.dzs.hr (7.8.2019.)

Eurostat, 2019, Marriage and divorce statistics, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Marriage_and_divorce_statistics#A_rise_in_births_outside_marriage (5.8.2019.)

Eurostat, 2019: People in the EU - statistics on household and family structures, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=People_in_the_EU_-_statistics_on_household_and_family_structures#Families (9.9.2019.)

Hrvatski jezični portal, 2019, <http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search> (30.7.2019.)

Obiteljski zakon, Narodne novine, 103/15, <https://www.zakon.hr/z/88/Obiteljski-zakon> (29.7.2019.)

Odluka o objavi Opće deklaracije o ljudskim pravima, Narodne novine, 2009
https://narodne-novine.nn.hr/clanci/medunarodni/2009_11_12_143.html (29.7.2019.)

Ustav Republike Hrvatske, pročišćeni tekst, Zakon.hr, <https://www.zakon.hr/z/94/Ustav-Republike-Hrvatske> (29.7.2019.)